

ภูมิธรรมชาวพุทธ

(หมวดธรรมเลือกสรรจาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม)

คำนำ

ปัจจุบันนี้ คนที่เรียกตัวว่าเป็นชาวพุทธโดยมาก เหมือนเป็นคนไม่มีหลัก ราวกะถือลัทธิว่า ชาวพุทธเป็นคนอิสระเสรี จะเชื่อถือหรือประพฤติตัวอย่างไรก็ได้

แท้จริงนั้น การที่จะเป็นอะไรหรือเรียกชื่ออย่างไร ก็ต้องมีหลักเกณฑ์สำหรับเป็นเครื่องกำหนด หรือเป็นมาตรฐาน ดังในหมู่พุทธบริษัทเอง พระภิกษุสงฆ์ก็มีพระธรรมวินัยเป็นมาตรฐาน เริ่มแต่มีศีลเป็นเครื่องกำกับความเป็นอยู่ภายนอก

ส่วนในฝ่ายคฤหัสถ์ อุบาสกอุบาสิกาก็มีคุณสมบัติและข้อปฏิบัติที่เป็นเครื่องกำหนดเช่นเดียวกัน แต่คงจะเป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงในสังคม ทำให้วิถีชีวิตของชาวพุทธผันแปรไป ห่างเหินจากหลักพระศาสนา จนเหมือนว่าไม่รู้จักตัวเอง

โดยปรารถนาสภาพเสื่อมโทรมเช่นนั้น จึงได้รวบรวมข้อธรรมที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิต สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปขึ้นมา เรียกว่า “คู่มือดำเนินชีวิต” ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบันว่า **ธรรมบุญชีวิต**

อย่างไรก็ตาม หลักธรรมใน**ธรรมบุญชีวิต**นั้น ยังมากหลากหลาย ต่อมาจึงได้ยกเฉพาะส่วนที่เป็นแบบแผนของชีวิต คือ “คิหิวินัย” ออกมาย้ำเน้น โดยเริ่มฝากแก่นวสิกขาในคราวาลิกษา เพื่อให้ช่วยกันนำไปปฏิบัติเป็นหลัก และเผยแพร่แนะนำผู้อื่น ตั้งแต่ครอบครัวเป็นต้นไป ในการที่จะสร้างสรรค์สังคมชาวพุทธไทย ให้เจริญงอกงามมีสันติสุขสืบไป

จากนั้นก็เรียบเรียงหลัก “คิหิวินัย” นี้ พิมพ์รวมไว้เป็นส่วนต้นของ**ธรรมบุญชีวิต** ตั้งชื่อว่า **มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ**

คิหิวินัย คือ วินัยของคฤหัสถ์ หรือ วินัยชาวบ้าน นี้ เป็นชุดคำสอนเดิมที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ใน *สังคาลกสูตร* และพระอรธกถาจารย์ได้สรุปไว้ท้ายคำอธิบายว่า “พระสูตรนี้ ชื่อว่าคิหิวินัย” ปงชัดถึงความสำคัญของพระสูตรนี้ พร้อมกับเป็นหลักฐานบ่งชี้ว่า ชาวพุทธฝ่ายคฤหัสถ์ก็มีข้อปฏิบัติที่เป็นแบบแผนแห่งชีวิตและสังคมของตน

เวลานี้ สังคมยิ่งเสื่อมถอย ก้าวลึกลงไปในปลักหล่มแห่งอบายมากยิ่งขึ้น ถ้าจะให้สังคมมีอนาคตที่ควรหวัง ก็ถึงเวลาที่จะต้องลุกขึ้นมาเร่งรื้อฟื้นหลัก “คิหิวินัย” ขึ้นมา ให้เป็นแบบแผนแห่งชีวิตและสังคมชาวพุทธ ถ้าคนไทยตั้งตนอยู่ในคิหิวินัย ก็มั่นใจได้ว่าสังคมไทยจะไม่เพียงพินตัวขึ้นจากวิกฤตเท่านั้น แต่จะก้าวหน้าไปในวิวัฒนาการได้อย่างแน่นอน

หวังว่า “มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ” กล่าวคือคิหิวินัย ที่ได้ตั้งชื่อใหม่ว่า “วินัยชาวพุทธ” นี้ จะสัมฤทธิ์วัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กับธรรมเนียมชีวิต

กล่าวคือ หวังจะให้พุทธศาสนิกชนใช้ “วินัยชาวพุทธ” เป็นเกณฑ์มาตรฐานสำหรับกำกับและตรวจสอบการดำเนินชีวิตของตน แล้วก้าวสู่คุณสมบัติและข้อปฏิบัติใน “ธรรมเนียมชีวิต” เพื่อดำเนินชีวิตให้ดีงาม ประสบความสำเร็จ และเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นไป ให้ชีวิตและสังคมบรรลุจุดหมาย ที่เปี่ยมพร้อมทั้งด้วยอามิสไพบูลย์ และธรรมไพบูลย์ อย่างยั่งยืนนาน

สำหรับผู้ที่กำลังก้าวมาแล้วด้วยดีใน “ธรรมเนียมชีวิต” ก็จะชื่นชมเห็นตระหนักในคุณค่าของ “ภูมิธรรมชาวพุทธ” ที่ประชุมเป็นระบบพร้อมอยู่ต่อหน้า และแผ่ปรารภนาที่จะรู้เข้าใจปฏิบัติบำเพ็ญให้เจนจบ เพื่อบรรณาการเข้าในชีวิต ให้เป็นวิสัยธรรมของตนสืบไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

คำนำ

(ก)

ภูมิธรรมชาวพุทธ

๑

ชุดที่ ๑ หลักใหญ่ที่ต้องรู้ไว้แต่ต้น

๑

ก. หลักนำศรัทธา

๑

๑. [1.1] (พระ)รัตนตรัย และ ไตรสรณะ

๑

๒. [1.2] พุทธคุณย่อ: พุทธคุณ 2 และ พุทธคุณ 3

๒

๓. [1.3] พุทธคุณ 9

๓

๔. [1.4] ธรรมคุณ 6

๕

๕. [1.5] สังฆคุณ 9

๖

ข. หลักนำปฏิบัติ

๕

๖. [1.6] ไตรสิกขา และ พุทธโอวาท 3 ในระบบ สัทธรรม 3 - ปาพจน์ 2 - ไตรปิฎก

๕

๗. [1.7] วิธีปฏิบัติต่อ ทุกข์-สุข 4

๑๓

ค. หลักวัตถุประสงค์หมาย

๑๔

๘. [1.8] เวปุลละ หรือ โปญญ์ 2

๑๔

๙. [1.9] อัตถะ หรือ อรรถ 3¹

๑๔

๑๐. [1.10] อัตถะ หรือ อรรถ 3²

๑๕

๑๑. [1.11] ภาวนา 4 และ ภาวิต 4

๑๖

ชุดที่ ๒ หลักปฏิบัติทั่วไป

๑๘

๑๒. [2.1] ธรรมมีอุปการะมาก 2

๑๘

๑๓. [2.2] ธรรมคุ้มครองโลก 2

๑๘

๑๔. [2.3] บุคคลหาได้ยาก 2

๑๙

๑๕. [2.4] บุญกิริยาวัตถุ 3 ขยายเป็นบุญกิริยาวัตถุ 10

๑๙

๑๖. [2.5] ทาน¹

๒๑

๑๗. [2.6] ทาน²

๒๑

๑๘. [2.7] ละ อกุศลมูล 3 เจริญ กุศลมูล 3

๒๒

๑๙. [2.8] เว้น พุจริต 3 ประพฤติ สุจริต 3

๒๓

๒๐. [2.9] คีต 5 หรือ เบญจคีต

๒๔

๒๑. [2.10] คีต 8 หรือ อัญฐคีต

๒๕

๒๒. [2.11] หลีกเว้น อบายมุข 6 ดำเนินใน วัฒนธรรม 6

๒๘

๒๓. [2.12] อคติ 4	๓๐
๒๔. [2.13] พรหมวิหาร 4	๓๐
๒๕. [2.14] สังคหวัตถุ 4	๓๔
๒๖. [2.15] วัชระนิวรรณ์ 5 พัฒนา ธรรมสมาธิ ^{ขึ้นมาแทน}	๓๖
๒๗. [2.16] อุบาสกธรรม 5 และ สัปบุริสธรรม 7	๓๘

ชุดที่ ๓ หลักที่ต้องศึกษายิ่งขึ้นไป ๔๑

ก. ภูมิธรรมพื้นฐาน	๔๑
๒๘. [3.1] อริยสังข์ 4; กิจในอริยสังข์ 4; ธรรม จัดตามกิจในอริยสังข์ 4	๔๑
๒๙. [3.2] ธรรมนิยาม 3; ไตรลักษณ์; นิยาม 5	๔๕
๓๐. [3.3] ขันธ์ 5 หรือ เบญจขันธ์	๔๙
----. [***] อายุขณะภายใน 6 และ อายุขณะภายนอก 6	๕๐
๓๑. [3.4] ทวาร/ผัสสทวาร 6 และ ทวาร/กรรมทวาร 3	๕๐

ข. โปธิปฏิบัติ ๕๓

๓๒. [3.5] โพรปักขียธรรม 37	๕๓
๓๓. [3.6] ปัจจยแห่งสัมมาทิฎฐิ 2, บุญนิมิตแห่งมรรค 7 และ วุฒิ 4	๕๖
๓๔. [3.7] มรรคมืองค์ 8 หรือ อัญจกิมรรค	๖๐
๓๕. [3.8] สติปัญญา 4	๖๒
๓๖. [3.9] (สัมมป)ปธาน 4	๖๔
๓๗. [3.10] อิทธิบาท 4	๖๕
๓๘. [3.11] อินทรีย์ 5 และ พละ 5	๖๖
๓๙. [3.12] โพชฌงค์ 7	๖๗
๔๐. [3.13] ภาเวตัพพธรรม 2	๖๘

ค. ปฏิเวธภูมิ ๗๐

๔๑. [3.14] สังโยชน์ 10	๗๐
๔๒. [3.15] สุข 2	๗๓
๔๓. [3.16] นิพพาน 2	๗๓
๔๔. [3.17] อริยมุคต 4-8-2	๗๔

พิเศษ: ผู้ศรัทธาควรทราบ ๗๖

๔๕. [4.1/๔๕] สังเวชนียสถาน 4	๗๖
------------------------------	----

ความเป็นมา และลักษณะทั่วไปของ "ภูมิธรรมชาวพุทธ" ๗๗

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ ๘๐

ชุดที่ ๑

หลักใหญ่ที่ต้องรู้ไว้แต่ต้น

ก. หลักนำศรัทธา

[1.1] (พระ)รัตนตรัย และ ไตรสรณะ

- (พระ)รัตนตรัย (รัตนะ 3, แก้วอันประเสริฐ หรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ, หลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง — *Ratanattaya*: the Triple Gem; Three Jewels)
  1. พระพุทธเจ้า (พระผู้ตรัสรู้เอง และสอนผู้อื่นให้รู้ตาม — *Buddha*: the Buddha; the Enlightened One)
  2. พระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงอันพึงรู้และหลักความถูกต้องดีงามอันพึงประพฤติปฏิบัติ — *Dhamma*: the Dhamma; Dharma; the Doctrine)
  3. พระสงฆ์ (หมู่สาวกผู้สืบคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการเล่าเรียนปฏิบัติ รู้ตาม และแนะนำสั่งสอนผู้อื่น — *Saṅgha*: the Sangha; the Order)

บางที่เรียกกันว่า พระไตรรัตน์ แต่ในบาลีที่มา เรียกว่า สรรณะ 3

- สรรณะ 3 หรือ ไตรสรณะ (ที่พึ่ง, ที่ระลึก — *Saraṇa*, *Tisaraṇa*: the Threefold Refuge; Three Refuges; Threefold Guide) หมายถึง พระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และ พระสงฆ์

การน้อมใจระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยนั้น เข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และยึดถือเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติหรือเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต โดยยังใจจากอกุศล และนำจิตเข้าสู่กุศล เรียกว่า *สรณคัมภี* *ไตรสรณคัมภี* หรือ *ไตรสรณาคัมภี*.

พจนานุกรมฯ = [100, 116]

Kh.1.

พ.พ. 25/1/1.

[1.2] พุทธคุณย่อ: พุทธคุณ 2 และ พุทธคุณ 3

- **พุทฺธคุณ 2** (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. อตฺตหิตสมบัตติ (ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน, ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เอง เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว — *Attahita-sampatti*: to have achieved one's own good; accomplishment of one's own welfare)

พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระ**ปัญญา** เป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ**พุทธภาวะ** คือ ความเป็นพระพุทฺธเจ้า และความเป็น**อตฺตนาถะ** คือ พึ่งตนเองได้

2. พรหิตปฏิบัติ (การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Parahita-patipatti*: practice for the good or welfare of others)

พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระ**กรุณา** เป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ**พุทธกิจ** คือหน้าที่ของพระพุทฺธเจ้า และความเป็น**โลกนาถ** คือเป็นที่พึ่งของชาวโลกได้

พุทฺธคุณ 9 ที่จะกล่าวต่อไป [1.3] ย่อลงแล้วเป็น 2 อย่างดังแสดงมานี้ คือ ข้อ 1, 2, 3, 5 เป็นส่วน**อตฺตหิตสมบัตติ** ข้อ 6, 7 เป็นส่วน *พรหิตปฏิบัติ* ข้อ 4, 8, 9 เป็นทั้ง**อตฺตหิตสมบัตติ** และ*พรหิตปฏิบัติ*

พจนานุกรมฯ = [304]

DAI.I.8 (ฉบับไทยยังไม่พิมพ์)

วิสุทธิกัฏฐก1/258/381; 246/338 (ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

● **พุทธคุณ 3** (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. **ปัญญาคุณ** (พระคุณคือพระปัญญา — *Paññā*: wisdom)
2. **วิสุทธิคุณ** (พระคุณคือความบริสุทธิ์ — *Visuddhi*: purity)
3. **กรุณาคุณ** (พระคุณคือพระมหากรุณา — *Karuṇā*: compassion)

พุทธบริษัทในประเทศไทยรู้จักพุทธคุณย่อชุด 3 ข้อนี้กันมาก

แต่พุทธคุณที่กล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ มี 2 คือ พระ**ปัญญา** และ พระ**กรุณา** ได้แก่ชุด 2 ข้อ ข้างต้น ทั้งนี้โดยถือว่า พระ**วิสุทธิ** เป็นพระคุณเนื่องในพระปัญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก

พจนานุกรมฯ = [305]

(ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

นัย วิสุทธิฎีกา1/1.

[1.3] **พุทธคุณ 9** (คุณของพระพุทธเจ้า — *Buddhagūṇa*: virtues or attributes of the Buddha)

อิตถีปี ไส ภควา (แม้เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น — Thus indeed is he, the Blessed One,)

1. **อรหิ** (เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น — *Arahant*: holy; worthy; accomplished)
2. **สมมาสมพุทโธ** (เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง — *Sammāsambuddho*: fully self-enlightened)
3. **วิชชาจรณสมบพโน** (เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และจรณะ คือ ความประพฤดี — *Vijjācaraṇa-sampanno*: perfect in knowledge and conduct)

4. สุกโต (เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธรักษาให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจสำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้บริณีพพานแล้วก็เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา — *Sugato*: well-gone; well-farer; sublime)

5. โลกวินู (เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอรรถาถายสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมตานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้ — *Lokavidū*: knower of the worlds)

6. อนุตตโร ปริสทมฺมสารถิ (เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า — *Anuttaro purisadammasārathi*: the incomparable leader of men to be tamed)

7. สตถา เทวมนุสฺसानิ (เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย — *Satthā deva-manussānam*: the teacher of gods and men)

8. พุทฺโธ (เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเขื่องือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่ท้วงกังวลในสิ่งใดๆ มีการดำเนินประโยชน์ส่วนตนเป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และย่อมทำให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย — *Buddho*: awakened)

9. ภควา (ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม — *Bhagavā*: blessed; analyst)

พุทธคุณ 9 นี้ เรียกอีกอย่างว่า นวาททิกคุณ (คุณของพระพุทธเจ้า 9 ประการ มี *อรหัง* เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น *นวรทคุณ* หรือ *นวารทคุณ* แปลว่าคุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ 9 ประการ

พจนานุกรมฯ = [303]

M.I.37; A.III.285.

ม.มู.12/95/67; อจ.ฉก.22/281/317.

[1.4] ธรรมคุณ 6 (คุณของพระธรรม — *Dhammaguṇa*: virtues or attributes of the Dhamma)

1. สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม (พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิต อันประเสริฐ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง — *Svākkhāto*: Well proclaimed is the Dhamma by the Blessed One)

2. สนฺทิฏฺฐิโก (อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้— *Sanditṭhiko*: to be seen for oneself)

3. อกาลิโก (ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใดบรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล — *Akālika*: not delayed; timeless)

4. เอหิปสุสสิโก (ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือทำหายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง — *Ehipassiko*: inviting to come and see; inviting inspection)

5. โอปนยโก (ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่น่าผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน — *Opanayiko*: worthy of inducing in and by one's own mind; worthy of realizing; to be tried by practice; leading onward)

6. ปจจตุตฺ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ (อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง — *Paccattam veditabbo viññūhi*: directly experienceable by the wise)

คุณข้อที่ 1 มีความหมายกว้างรวมทั้งปริยัติธรรม คือ คำสั่งสอนด้วย ส่วนข้อที่ 2 ถึง 6 มุ่งให้เป็นคุณของโลกุตตรธรรม จะเห็นได้ในที่อื่นๆ ว่า ข้อที่ 2 ถึง 6 ท่านแสดงไว้เป็น คุณบทของนิพพาน ก็มี

พจนานุกรมฯ = [306]

M.I.37; A.III.285.

ม.ม.12/95/67; อ.จ.ก.ก.22/281/318.

[1.5] สังฆคุณ 9 (คุณของพระสงฆ์ — *Saṅghagūṇa*: virtues of the Sangha; virtues or attributes of the community of noble disciples)

1. สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี — *Supaṭipanno*: Of good conduct is the community of noble disciples of the Blessed One)

2. อุชุปฏิปนฺโน (เป็นผู้ปฏิบัติตรง — *Ujupaṭipanno*: of upright conduct)

3. ฌายุปฏิปนฺโน (เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง — *Ñāyapaṭipanno*: of right conduct)

4. สามิฉิปฏิบัติปโน (เป็นผู้ปฏิบัติสมควร — *Sāmicipaṭipanno*: of dutiful conduct; of proper conduct)

ยทิกั จตตาริ ปริสสุคานิ อฏฺจ ปริสสุคคฺลา (ได้แก่ คู่บุรุษ 4 รายตัวบุคคล 8 — namely, the four pairs of men, the eight types of individuals.)

เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ — This community of the disciples of the Blessed One is)

5. อาหุเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่ของกำนัับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย — *Āhuneyyo*: worthy of gifts)

6. ปาหุเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ — *Pāhuneyyo*: worthy of hospitality)

7. ทกฺขิเนยฺโย (เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา, ควรแก่ของทำบุญ — *Dakkhiṇeyyo*: worthy of offerings)

8. อญฺชลิกฺรณฺิโย (เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้ — *Añjalikaraṇīyo*: worthy of reverential salutation)

9. อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺุเขตฺตํ โลกสฺส (เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก — *Anuttaraṃ puṇṅakkhettamā lokassa*: the incomparable field of merit or virtue for the world)

พจนานุกรมฯ = [307]

M.I.37; A.III.286.

ม.มู.12/95/67; อจ.ฉก.22/281/318.

บาลีแสดง [1.3] พระพุทฺธคุณ [1.4] พระธรรมคุณ และ [1.5] พระสังมฺคุณ นี้ พุทฺธบริษัทได้นำมาใช้เป็นบทสวดประจำ ในการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย เพื่อเป็นพุทฺธานุสติ ธรรมานุสติ และสังฆานุสติ

ส่วนในเวลาที่มีได้สวดบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยโดยตรง แม้แต่เมื่อจะเริ่มกล่าวบทสวดอื่นๆ จะแสดงธรรม หรือทำกิจกรรมปลีกย่อย พุทธิกชนก็นิยมถวายความเคารพแด่พระพุทธรูป ด้วยการกล่าวบทนมัสการสั้นๆ ซึ่งบางคัมภีร์เรียกว่า บท *มหานมัสการ* (มหานมกการปาฐะ; ในเมืองไทยบัดนี้ เรียกกันว่า “บุพภาคนมัสการ”) ดังนี้

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ (ว่า ๓ จบ)

(บทนี้มีแหล่งเดิมในพระไตรปิฎก เช่นที่ท้าวสักกะกล่าว - ที.ม.10/271/323)

แปลว่า: ข้าฯ ขอนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

ถ้าจะให้กล่าวพร้อมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่ ในเมืองไทยมีคำนัดหมาย ที่ได้เรียบเรียงไว้เป็นแบบ ซึ่งหัวหน้าจะกล่าวนำ ดังนี้

หนฺท มยํ พุทฺธสฺส ภควโต ปุพฺพภาคนมการํ กโรมฺเส ฯ

นอกจากนั้น ในเมืองไทยยังมีคำนมัสการพระรัตนตรัยอย่างสั้น ที่ได้เรียบเรียงไว้เป็นแบบแผน สำหรับสวดในตอนเริ่มพิธี ดังนี้

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา, พุทฺธํ ภควนฺโต อภิภาเวมิ

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ, ข้าฯ ขออภิเษกพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า)

สวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม, ธมฺมํ นมสฺสามิ

(พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว, ข้าฯ ขอนมัสการพระธรรม)

สุปฏิปนฺโน ภควโต สวากฺสงฺโฆ, สงฺฆํ นมามิ

(พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, ข้าฯ ขอนอบน้อมพระสงฆ์)

ส่วน *สรณคัมภ์/สรณาคมน์* คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ มีคำกล่าวเป็นแบบซึ่งใช้ตามบาลีเดิมในพระไตรปิฎกสืบมา (พ.ช.25/1/1) ดังนี้

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้า ถึงพระพุทธรูป เป็นสรณะ)

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้า ถึงพระธรรม เป็นสรณะ)

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้า ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ)

[ทุติยมปิ... (แม้ครั้งที่ ๒) ตติยมปิ... (แม้ครั้งที่ ๓) กล่าวซ้ำอย่างนี้ จนครบ ๓ รอบ]

(*สรณคัมภีร์* นี้ ตามปกติใช้ในการสมานศีล โดยพระภิกษุกล่าวนำ ต่อจากตั้ง
นโมฯ ๓ จบ จึงกล่าวบท*สรณคัมภีร์* แล้วบอกลีกขาบท ๑ [2.9] ศีล 5)

ข. หลักนำปฏิบัติ

[1.6] ไตรสิกขา หรือ พุทธโอวาท 3

ในระบบ สัทธรรม 3 - ปาพจน์ 2 - ไตรปิฎก

- **สิกขา 3** หรือ **ไตรสิกขา** (ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลัก
สำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรมพัฒนา กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้อยู่
ขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน — *Sikkhā*: the
Threefold Learning; the Threefold Training)

1. อริศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทาง
ความประพฤติอย่างสูง ให้ใช้อินทรีย์ กาย วาจา และอาชีพ ในทางที่ดั่งม
เกื้อกูล — *Adhisīla-sikkhā*: training in higher morality)

2. อริจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อ
ให้เกิดคุณธรรมและภาวะจิตดั่งมเช่นสมาธิอย่างสูง — *Adhicitta-*
sikkhā: training in higher mentality)

3. อริปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม
ปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง — *Adhipaññā-sikkhā*: training
in higher wisdom)

เรียกสั้นๆ ว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** (morality, concentration and
wisdom)

เมื่อศึกษา คือฝึกฝนพัฒนาตนตามหลัก**ไตรสิกขา**นี้ ชีวิตก็จะก้าวไป
ในทางสายกลาง คือ **มรรคมืดงศ์ 8** ๑ [3.1] และ [3.11]

พจนานุกรมฯ = [124]

D.III.220; A.I.229.

ที่.ปท.11/228/231; อจ.ติก.20/521/294.

- **พุทธโอวาท 3** (โอวาทของพระพุทธเจ้า 3, ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ 3 ข้อ — *Buddha-ovāda*: the Three Admonitions or Exhortations of the Buddha)

1. **สพฺพปาปสฺส อกรณํ** (ไม่ทำความชั่วทั้งปวง — not to do any evil)
2. **กุสลสฺสุปฺสมฺบทา** (ทำแต่ความดี—to do good; to cultivate good)
3. **สจฺจิตฺตปริโยทปนํ** (ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ — to purify the mind)

หลัก 3 ข้อนี้ รวมอยู่ในโอวาทปาฏิโมกข์ ที่ทรงแสดงในวันเพ็ญเดือน 3 ที่บัดนี้เรียกว่า **วันมาฆบูชา**

สามข้อนี้ ก็คือไตรสิกขาที่ตรัสเชิงอธิบาย คือ ข้อ 1 เป็นศีล ข้อ 2 เป็นสมาธิ ข้อ 3 เป็นปัญญา (เช่น วิสุทธิ.1/5)

พจนานุกรมฯ = [97]

D.II.49; Dh.183.

ที่.ม.10/54/57; ชุ.ธ.25/24/39.

หลัก**ไตรสิกขา** นี้ เป็นภาคปฏิบัติ อันเป็นส่วนหนึ่งของระบบครบวงจร ที่เรียกว่า **สังกรรม 3** ซึ่งแสดงภาพรวมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด

- **สังกรรม 3** (ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ, หลักหรือแก่นศาสนา — *Saddhamma*: good law; true doctrine; doctrine of the good; essential doctrine)

1. **ปริยัตติสังกรรม** (สังกรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ **พุทธพจน์** — *Pariyatti*-~: the true doctrine of study; textual aspect of the true doctrine; study of the Text or Scriptures)

2. ปฏิปัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ *อัญจันติกมรรค* หรือ *ไตรสิกขา* คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — *Paṭipatti*~: the true doctrine of practice; practical aspect of the true doctrine)

3. ปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ *มรรค ผล และ นิพพาน* — *Paṭivedha*~: the true doctrine of penetration; realizable or attainable aspect of the true doctrine) *อริยมสัทธรรม* ก็เรียก

หลัก**สัทธรรม 3** นี้ นิยมนำมาใช้ในระดับสามัญ เรียกกันสั้นๆ ว่า

1. **ปริยัติ** (เล่าเรียน, เรียนรู้ให้เข้าใจชัดเจนเข้าใจของ - learning; study)
2. **ปฏิบัติ** (ลงมือทำ, นำไปใช้การ - practice)
3. **ปฏิเวธ** (ลู่อ่วงผล, บรรลุจุดหมาย - realization; attainment)

ทั้งนี้ไม่พึงลืมความหมายเดิมในพระไตรปิฎกว่า “**ปริยัติ**” ได้แก่พุทธพจน์หรือธรรมวินัย ที่จะพึงเล่าเรียน ซึ่งเป็นฐานแห่ง **ปฏิบัติ** คือ มรรค/ไตรสิกขา

อย่างไรก็ตาม คำว่า “**ปริยัติ**” นั้น ในพระไตรปิฎกไม่ได้ใช้บ่อย ส่วนคำที่ใช้ทั่วไป คือ **สิกขา** (ศึกษา) ซึ่งมีความหมายกว้างกว่า คลุมตั้งแต่เล่าเรียนปริยัติจนถึงตัวสิกขา/ศึกษาแท้ คือการปฏิบัติ/เจริญ ในศีล-จิต/สมาธิ-ปัญญา ดังนั้น เมื่อพูดว่า **สิกขา-ปฏิเวธ** จึงเท่ากับพูดว่า **ปริยัติ-ปฏิบัติ-ปฏิเวธ**

พจนานุกรมฯ = [121]

VinA.225; AA.V.33.

วินย.อ.1/264; ม.อ.3/147,523; อจ.อ.3/391.

สัทธรรม 3 ทั้งหมด อันรวมทั้ง**ไตรสิกขา**ด้วยนี้ ตั้งอยู่บนฐานแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือ**พระธรรมวินัย** ที่เรียกว่า **ปาพจน์ 2**

● **ปาพจน์ 2** (วณะอันเป็นประธาน, พุทธพจน์หลัก, คำสอนหลักใหญ่ — *Pāvācana*: fundamental text; fundamental teaching)

1. ธรรม (คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ — *Dhamma*: the Doctrine)

2. วินัย (ข้อบัญญัติที่เป็นหลักกำกับความประพฤติปฏิบัติและกิจการให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเอื้อต่อการเจริญธรรม — *Vinaya: the Discipline*)

พจนานุกรมฯ = [35]

DII.154.

ที่.ม. 10/141/178.

พระ**ธรรมวินัย** สืบมาถึงบัดนี้ ในรูปที่จัดเป็นคัมภีร์ เรียกว่า (พระ)
ไตรปิฎก

• (พระ)**ไตรปิฎก** ปิฎก 3, ประมวลคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด หรือ 3 ชุค — *Tipitaka: the Three Baskets; the Pali Canon*)

1. วินัยปิฎก (หมวดพระวินัย, ประมวลลสิกขาบท สำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ — *Vinaya-piṭaka: the Basket of Discipline*)

2. สุตตันตปิฎก (หมวดพระสูตร, ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมภาสิต และเรื่องเล่าต่างๆ อันยกย่องตามบุคคลและโอกาส — *Sutta-piṭaka: the Basket of Discourses*)

3. อภิธรรมปิฎก (หมวดอภิธรรม, ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และบุคคล — *Abhidhamma-piṭaka: the Basket of Sublime, Higher or Extra Doctrine*)

พระ**ไตรปิฎก** (เรียกสามัญว่า พระวินัย-พระสูตร-พระอภิธรรม) ฉบับพิมพ์อักษรไทย มี 45 เล่ม

1. **พระวินัย** [8 เล่ม] แบ่งเป็น 3 หมวด (วิมังค์-ขันธกะ-ปริวาร) หรือ 5 คัมภีร์ (อาทิกัมมิกะ-ปาจิตตีย์-มหาวคค์-จุลลวคค์-ปริวาร; ย่อว่า *ฮา-ปา-ม-จุ-ป*)

2. **พระสูตร** [25 เล่ม] แบ่งเป็น 5 นิกาย (ทีฆนิกาย-มัชฌิมนิกาย-สังยุตต นิกาย-อังคุตตรนิกาย-ขุททกนิกาย; ย่อว่า *ที-ม-สั-อง-ขุ*)

3. **พระอภิธรรม** [12 เล่ม] แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ ([ธรรม]สังคณี-วิมังค์-ธาตุ กตา-บุคคลบัญญัติ-กถาวัตถุ-ยมก-ปฏิฐาน; ย่อว่า *สั-วิ-ธา-บุ-ก-ย-ป*)

ปิฎก 3 นี้ สงเคราะห์เข้าใน *ปาพจน์ 2* คือ พระสูตรต้นตอปิฎกและ พระอภิธรรมปิฎก จัดเป็น *ธรรม* พระวินัยปิฎกจัดเป็น *วินัย*

พจนานุกรมฯ = [75]
Vin.V.86.

จบ *ภูมิธรรมฯ* [1.6]
วินย.8/826/224.

[1.7] วิธีปฏิบัติต่อทุกข์—สุข 4 (หลักการเพียรพยายาม ให้ได้ผล ในการละทุกข์ลุ่มสุข, การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์และความสุข ซึ่งเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา ที่แสดงว่า ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง จะมีผลจนสามารถสลายสุขที่ไร้ทุกข์ได้ — *Sukhapatiṣaṃvedanāya saphalappadhāna*: fruitful exertion to enjoy happiness)

1. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่มีได้ถูกทุกข์ท่วมทับ (Being not overwhelmed by suffering, one does not overwhelm oneself with suffering.)
2. ไม่สละความสุขที่ชอบธรรม (One does not give up righteous happiness.)
3. ไม่สยบหมกมุ่น (แม้)ในสุขที่ชอบธรรมนั้น (One is not infatuated even with that righteous happiness.)
4. เพียรพยายามทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป (One strives in the right way to eradicate the cause of suffering.)

ข้อ 4 พุทธนัยหนึ่งว่า “เพียรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตจนสูงสุด”

พจนานุกรมฯ = [174]
M.II.223

จบ *ภูมิธรรมฯ* [1.7]
ม.อุ.14/12/13

ค. หลักวัตรจุดหมาย

[1.8] เวปุลละ หรือ **ไพบูลย์ 2** (ความไพบูลย์, ความมั่งคั่งพร้อม, ความเจริญแพร่หลาย, ความรุ่งเรืองสมบูรณ์ — *Vepulla*: abundance; wealth; affluence; prosperity)

1. อามิสเวปุลละ (อามิสไพบูลย์, ความไพบูลย์แห่งอามิส, ความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุ — *Āmisa-vepulla*: abundance of material things; material abundance; wealth; affluence)

2. ธัมมเวปุลละ (ธรรมไพบูลย์, ความไพบูลย์แห่งธรรม, ความมั่งคั่งพร้อมทางภูมิธรรมภูมิปัญญา — *Dhamma-vepulla*: abundance of virtues; doctrinal or spiritual abundance; cultural and spiritual wealth)

พจนานุกรมฯ = [44]

A.I.93.

อญ.ทก.20/407/117.

[1.9] อัตตะ หรือ **อรรถ 3¹** (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย — *Attha*: benefit; advantage; welfare; aim; goal)

1. ทิฏฐธัมมิกัตตะ (ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น, ประโยชน์ที่เป็นเรื่องตาเห็น เช่น ทรัพย์ ยศ เกียรติ ตระกูลวงศ์ สุขภาพ — *Diṭṭha-dhammikattha*: benefits obtainable here and now; the good to be won in this life; temporal welfare)

2. สัมปรายิกัตตะ (ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป, ประโยชน์ล้ำลึกทางจิตใจเลยไกลกว่าตาเห็น เช่น บุญกุศล ชีวิตที่ขอบรรรม ปิติในธรรมและกรรมดีงามเป็นประโยชน์นิรามิสสุข — *Samparāyikattha*: the good to be won in the hereafter; spiritual welfare)

3. ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุด, ประโยชน์ยอดเยี่ยมแห่งการมีจิตเป็นอิสระด้วยปัญญา, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน — *Paramattha*: the highest good; final goal, i.e. Nibbāna)

อรรถ 3 หมวดนี้ ในพระสูตรทั่วไปมักแสดงเฉพาะข้อ 1 และ 2 โดยให้ข้อ 2 มีความหมายคลุมข้อ 3 ด้วย (เช่น ขุ.อิตติ.25/201/242; อธิบายใน อิตติ.อ.92) บางแห่งก็กล่าวถึงเฉพาะปรมัตถะไว้ต่างหาก (เช่น ขุ.สุ. 25/296/338; 313/366; ขุ.อป.33/165/343)

พจนานุกรมฯ = [132]

Nd¹169, 178, 357; Nd²26.

ขุ.ม.29/292/205; 320/217; 727/432; ขุ.จู.30/673/333.

[1.10] อตถะ หรือ อรรถ 3² (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย — *Attha*: benefit; advantage; gain; welfare)

1. อัตตัตถะ (ประโยชน์ตน — *Attattha*: gain for oneself; one's own welfare)

2. ปรัตถะ (ประโยชน์ผู้อื่น — *Parattha*: gain for others; others' welfare)

3. อุภยัตถะ (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย — *Ubhayattha*: gain both for oneself and for others; welfare both of oneself and of all others)

พจนานุกรมฯ = [133]

S.II.29; S.V.121-5; A.I.9;
A.III.64; Nd¹168; Nd²26.

ส.นิ.16/67/35; ส.ม.19/603/167;
อง.ทุก.20/46/10; อง.ปญจก.22/51/72

[1.11] ภาวนา 4 และ ภาวิต 4

- **ภาวนา 4** (การเจริญ, การทำให้เป็นให้มากขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา — *Bhāvanā*: growth; cultivation; training; development)

1. กายภาวนา (การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ — *Kāya-bhāvanā*: physical development)

2. สីลภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล, การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม — *Sīla-bhāvanā*: moral development; social development)

3. จิตตภาวนา (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ — *Citta-bhāvanā*: cultivation of the heart; emotional development)

4. ปัญญาภาวนา (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้เจริญองงามจนเกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง — *Paññā-bhāvanā*: cultivation of wisdom; intellectual development; wisdom development; insight development)

- **ภาวิต 4** (ผู้ที่ได้ฝึกอบรม เจริญ หรือพัฒนาแล้ว โดยภาวนาทั้ง 4 — *Bhāvita*: grown; developed)

1. **ภาวิตกาย** (ผู้ได้เจริญกาย, ผู้มีกายที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้ฝึกอบรมกาย คือ ได้พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ มีให้เกิดโทษ แต่ให้เกื้อกูล เป็นคุณ มีให้เกิดบาปอกุศลครอบงำตน แต่ให้กุศลธรรมเจริญองงาม โดยเฉพาะให้ 1) การรับรู้ทางอินทรีย์ทั้ง 5 เช่น ดู ฟัง และ 2) การใช้สอยเสพบริโภคทุกอย่าง เป็นไปด้วยปัญญาและเพื่อปัญญา ให้พอดีที่จะได้คุณค่าที่เป็นประโยชน์แท้จริง ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่ประมาทขาดสติ — *Bhāvita-kāya*: physically developed)

2. ภาวิตศีล (ผู้ได้เจริญศีล, ผู้มีศีลที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้พัฒนาความประพฤติ, ผู้ได้ฝึกอบรมศีล คือมีพฤติกรรมดีงามในความสัมพันธ์ทางสังคม โดยตั้งอยู่ในระเบียบวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี ไม่ใช้กายวาจาและอาชีพในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ใครๆ แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตของตน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคม — *Bhāvita-sīla*: morally developed)

3. ภาวิตจิต (ผู้ได้เจริญจิต, ผู้มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้ฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็ง สงบ มั่นคง สดชื่น เบิกบาน โปร่งโล่ง ผ่องใส เป็นสุข เจริญออกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีน้ำใจเมตตากรุณา ศรัทธา กตัญญู กตเวทิตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น — *Bhāvita-citta*: emotionally developed)

4. ภาวิตปัญญา (ผู้ได้เจริญปัญญา, ผู้มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว, ผู้ได้ฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ แก้ไขปัญหาและดับทุกข์ที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา สามารถปลดปล่อยตนให้บริสุทธิ์ปลอดพ้นจากกิเลส มีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์ — *Bhāvita-paññā*: intellectually developed; developed in insight and wisdom)

พระบาลี คือพระไตรปิฎก แสดงธรรมหมวดนี้ในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคล จึงเป็น **ภาวิต 4** ซึ่งบ่งชี้อยู่ในตัวถึงองค์ธรรมคือ **ภาวนา 4** ดังระบุในอรุทธกถา (เช่น เถร.อ.1/10; ขุททก.อ.64 = Thag.A.I.8; Kh.A.76)

บุคคลจะเป็นพระอรหันต์ ต่อเมื่อได้ฝึกอบรมพัฒนาตนครบ **ภาวนา 4** คือเป็น **ภาวิต 4**

พจนานุกรมฯ = [37]

จบ ภูมิภรรมา [1.11]

AI.249; A.III.106; Nd^๑ (ส่วนนี้ยังไม่พิมพ์).

อภ.จตุกก.21/540/321; อภ.ปญจก.22/79/121; ขุ.จ.30/148/70.

ชุดที่ ๒

หลักปฏิบัติทั่วไป

[2.1] ธรรมมีอุปการะมาก 2 (ธรรมที่เกื้อกูลในกิจหรือในการอยู่
การทำทุกอย่าง — *Bahukāra-dhamma*: virtues of great
assistance)

1. สติ (ความระลึกได้, มีใจสำนึกหรือกำหนดนึกถึงอยู่ต่อสิ่งที่ทำหรือ
เกี่ยวข้อง, สำนึกอยู่ไม่เผลอ ไม่ใจลอย — *Sati*: mindfulness)

2. สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว, รู้ทั่วพร้อม, รู้ตระหนักชัดต่อสิ่งที่ระลึกได้หรือ
นึกถึงอยู่ — *Sampajañña*: awareness; clear comprehension)

ธรรมหมวดนี้ ช่วยให้เห็นชีวิตทำงานได้ดี ไม่เผลอ เจอทางผิดก็ไม่ถล
พลาด พบโอกาสก็ไม่ละเลย ตื่นตัว รอบคอบ ทันการณ์ เป็นอยู่โดยไม่ประมาท

พจนานุกรมฯ = [25]
D.III.273; A.I.95.

ที่ป.๑.11/378/290; อ.ท.๒๐/424/119.

[2.2] ธรรมคุ้มครองโลก 2 (ธรรมที่ช่วยให้โลกอยู่ในความดีงาม
มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและไม่สับสนวุ่นวาย —
Lokapāla-dhamma: virtues that protect the world)

1. หิริ (ความละอายบาป, ละอายใจต่อการทำความชั่ว — *Hiri*: moral
shame; conscience)

2. โอตตัปปะ (ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว — *Ottappa*:
moral dread)

ธรรมหมวดนี้ ช่วยรักษาตัวไม่ให้ตกไปในความเสื่อมเสีย และช่วยให้รับ
ผิดชอบในการรักษาสังคม; *ธรรมเป็นโลกบาล* หรือ *โลกบาลธรรม* ก็เรียก

พจนานุกรมฯ = [23]
A.I.51; It.36.

อ.ท.๒๐/255/65; พ.อ.ติ. 25/220/257.

[2.3] บุคคลหาได้ยาก 2 (*Dullabha-puggala*: rare persons)

1. **บุพการี** (ผู้ทำอุปการะก่อน, ผู้ทำประโยชน์แก่คนอื่นโดยไม่ต้องรอการกระตุ้นชักจูงหรือคิดถึงผลตอบแทน — *Pubbakārī*: one who is first to do a favour; ready benefactor)

2. **กตัญญูกตเวที** (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการทำความคิดของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อเชิดชูความดีนั้น — *Kataññūkatavedī*: one who is grateful and repays the done favour; grateful person)

สังคมจะตั้งงามเจริญมั่นคง ก็เพราะยังมีคนที่ตั้งตนอยู่ในคุณสมบัติ 2 ข้อนี้

พจนานุกรมฯ = [29]

A.I.87.

อ.จ.ท.ก.20/364/108.

[2.4] บุญกิริยาวัตต 3 ขยายเป็น บุญกิริยาวัตต 10

- **บุญกิริยาวัตต 3** (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี — *Puññakiriyā-vatthu*: bases of meritorious action; grounds for accomplishing merit)
  1. **ทานมัย บุญกิริยาวัตต** (ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนจิตวิทยา — *Dānamaya-puññakiriyā-vatthu*: meritorious action consisting in generosity; merit acquired by giving)
  2. **ศีลมัย บุญกิริยาวัตต** (ทำบุญด้วยการรักษาศีล คือ ประพฤติดี มีวินัย เว้นกรรมชั่วทางกายวาจา ประกอบสัมมาชีพ — *Sīlamaya* ~: meritorious action consisting in observing the precepts or moral behaviour)
  3. **ภาวนามัย บุญกิริยาวัตต** (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา — *Bhāvanāmaya* ~: meritorious action consisting in mental development)

พจนานุกรมฯ = [88]

D.III.218; A.IV.239; It.51.

ที.ป.า.11/228/230; อ.จ.อ.จ.ก.23/126/245; ข.อ.ติ.25/238/270.

• **บุญกิริยาวัตร 10** (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, ทางทำความดี — *Puññakiriyā-vatthu*: bases of meritorious action)

1. ทานมัย (เหมือน บุญกิริยาวัตร 3 ข้อ 1)
2. สีลมัย (เหมือน บุญกิริยาวัตร 3 ข้อ 2)
3. ภาวนามัย (เหมือน บุญกิริยาวัตร 3 ข้อ 3)
4. อปจายนมัย (ทำบุญด้วยการประพุดิอ่อนน้อม — *Apacāyanamaya*: by humility or reverence)
5. เวยยาวัจจมัย (ทำบุญด้วยการช่วยชนขอรับใช้ — *Veyyāvaccamaya*: by rendering services)
6. ปัตติทานมัย (ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น — *Pattidānamaya*: by sharing or giving out merit)
7. ปัตตานุโมทนามัย (ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น — *Pattānumodanāmaya*: by rejoicing in others' merit)
8. ธัมมัสสวนมัย (ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ — *Dhammasavanamaya*: by listening to the Doctrine or right teaching)
9. ธัมมเทศนามัย (ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ — *Dhamma-desanāmaya*: by teaching the Doctrine or showing truth)
10. ทิฏฐจุกัมม (ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง — *Ditthujukamma*: by straightening one's views or forming correct views)

ข้อ 4 และข้อ 5 จัดเข้าในสีลมัย; 6 และ 7 ในทานมัย; 8 และ 9 ในภาวนามัย; ข้อ 10 ได้ทั้งทาน คีล และภาวนา

พจนานุกรมฯ = [89]

D.A.III.999; Comp.146.

ที.อ.3/246; สังคหะ 29.

[2.5] ทาน¹ (การให้, การเผื่อแผ่แบ่งปัน, การบริจาค — *Dāna*: gift; giving; charity; liberality)

1. อามิสทาน (การให้วัตถุ, การให้เงินทองของกินของใช้ — *Āmisa-dāna*: material gift)

2. ธรรมทาน (การให้ธรรม, การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน รวมทั้งให้ศิลปวิทยา — *Dhammadāna*: gift of Truth; spiritual gift)

ใน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ อามิสทานช่วยค้ำจุนชีวิต ทำให้เรามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เรารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย.

พจนานุกรมฯ = [11]

A.I.90.

อง.พุทธ.20/386/114.

[2.6] ทาน² (การให้, การเผื่อแผ่แบ่งปัน, การบริจาค — *Dāna*: gift; giving; almsgiving; offering; charity; liberality; generosity; benevolence; donation; benefaction)

1. ปาฏิบุคลิกทาน (การให้จำเพาะบุคคล, ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคล หรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง — *Pāṭipuggalika-dāna*: offering to a particular person; a gift designated to a particular person)

2. สังฆทาน (การให้แก่สงฆ์, ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรือให้แก่บุคคล เช่นพระภิกษุหรือภิกษุณีอย่างเป็นทางการๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง — *Saṅgha dāna*: offering to the Sangha; a gift dedicated to the Order or to the community of monks or nuns as a whole)

ในบาลีเดิมเรียกปาฏิบุคลิกทานว่า *ปาฏิบุคลิกิก ทกฺขินา* (ของถวายหรือของให้ที่จำเพาะบุคคล) และเรียกสังฆทานว่า *สังฆคตา ทกฺขินา* (ของถวายหรือของให้ที่ถึงในสงฆ์)

ในทาน 2 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญสังฆทานว่าเป็นเลิศ มีผลมากที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่กล่าวว่า ปาฏิบุคลิกิกทานมีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ ไม่ว่าโดยปริยายใดๆ” และได้ตรัสชวนให้ให้สังฆทาน

พจนานุกรมฯ = [12]

M.III.254-6; A.III.392.

ม.อ.14/710-3/459-461; อังใน มงค.2/16; อง.จก.ก.22/330/439

[2.7] ละ อกุศลมูล 3 เจริญ กุศลมูล 3

ก. อกุศลมูล 3 (รากเหง้าของอกุศล, ต้นตอของความชั่ว — *Akusala-mūla*: unwholesome roots; roots of bad actions)

1. โลภะ (ความอยากได้ คิดแต่จะได้จะเอา — *Lobha*: greed)
2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa*: hatred)
3. โมหะ (ความหลง — *Moha*: delusion)

ข. กุศลมูล 3 (รากเหง้าของกุศล, ต้นตอของความดี — *Kusala-mūla*: wholesome roots; roots of good actions)

1. อโลภะ (ความไม่โลภ, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโลภะ, ความคิดเผื่อแผ่, จาคะ — *Alobha*: non-greed; generosity)
2. อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโทสะ, เมตตา — *Adosa*: non-hatred; love)
3. อโมหะ (ความไม่หลง, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความหลง, ปัญญา — *Amoha*: non-delusion; wisdom)

พจนานุกรมฯ = [67; 68]

D.III.275; It.45.

ที่.ป.11/393-4/291-2; พุ.อิต.25/228/264.

[2.8] เว้น ทุจริต 3 ประพฤติ สุจริต 3

ก. ทุจริต 3 (ความประพฤติชั่ว, ประพฤติไม่ดี — *Duccarita*: evil conduct; misconduct)

1. กายทุจริต (ความประพฤติชั่วด้วยกาย — *Kāya-duccarita*: evil conduct in act; misconduct by body) มี 3 คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร

2. วจีทุจริต (ความประพฤติชั่วด้วยวาจา — *Vacī-duccarita*: evil conduct in word; misconduct by speech) มี 4 คือ มุสาวาท ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) ผรุสวาจา (พูดหยาบคาย) และสัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)

3. มโนทุจริต (ความประพฤติชั่วด้วยใจ — *Mano-duccarita*: evil conduct in thought; misconduct by mind) มี 3 คือ อภิชฌา (ความละโมภจะองจะเอาของเขา) พยาบาท และมิฉฉาทิฏฐิ

ข. สุจริต 3 (ความประพฤติดี, ประพฤติชอบ — *Sucarita*: good conduct)

1. กายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย — *Kāya-sucarita*: good conduct in act) มี 3 คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร

2. วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา — *Vacī-sucarita*: good conduct in word) มี 4 คือ งดเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ

3. มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ — *Mano-sucarita*: good conduct in thought) มี 3 คือ อนภิชฌา (ไม่ละโมภ) อพยาบาท (ไม่แค้นเคืองคิดร้าย) และสัมมาทิฏฐิ.

[2.9] คีล 5 หรือ เบญจคีล (ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษากฎตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน — *Pañca-sīla*: the Five Precepts; rules of morality)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการสังหารทำร้ายกัน — *Pāṇātipātā veramaṇī*: to abstain from taking life; ~ from killing)

2. อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน — *Adinnādānā* ~: to abstain from taking what is not given; ~ from stealing)

3. กามะสุมิฉฉาคารา เวรมณี (เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน — *Kāmesumicchācārā* ~: to abstain from sexual misconduct)

4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง — *Musāvādā* ~: to abstain from false speech)

5. สุราเมรยมชฺชุปมาทภูจฺจานา เวรมณี (เว้นจากน้ำเมา คือสุรา และเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ — *Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā* ~: to abstain from intoxicants causing heedlessness)

คีล 5 ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า **สิกขาบท 5** (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน, ข้อฝึก, ข้อศึกษา — *Sikkhāpada*: training rules) บ้าง **กรรม 5** บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล (virtuous)

สมัยต่อมา จึงเกิดมีคำว่า **เบญจศีล** ซึ่งในพระไตรปิฎก เพิ่งพบในคัมภีร์ชั้นอุปทาน-พุทธวงศ์ (รวมถึง วินย.; ขุ.ปฏิ. บางแห่ง)

ศีล 5 นั้น ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น

- **นิจศีล** (ศีลที่ควรหวั่นไหวรักษาเป็นประจำ — virtues to be observed uninterruptedly) บ้าง ว่าเป็น
- **มนุษยธรรม** (ธรรมของมนุษย์/ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ — virtues of man; human virtue; humanity) บ้าง

พจนานุกรมฯ = [238]

D.III.235; A.III.203,275; Vbh.285.

ที่ป.๑.11/286/247; อญ.ปญจก.22/172/227; 264/307; อภ.วิ.35/767/388.

การรักษาศีล 5 เป็นการเว้นจากการเบียดเบียนกัน ทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี ปราศจากเวรภัย ไม่เดือดร้อนวุ่นวาย ลังคมร่มเย็น

แต่เห็นว่าการฝึกไม่เบียดเบียนผู้อื่นโดยรักษาศีล 5 แล้ว ควรฝึกยิ่งขึ้นไปในด้านชีวิตส่วนตัว ให้อยู่ดีมีสุขได้โดยไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุและการเสพบริโภคมากนัก พร้อมทั้งหันไปให้เวลาแก่การแผ่บำเพ็ญประโยชน์ พัฒนาด้านจิตใจและปัญญามากขึ้น ด้วยการรักษาศีล 8 หรืออุโบสถ

[2.10] ศีล 8 หรือ อัฐฐศีล (การรักษาระเบียบทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่งขึ้นไป — *Aṭṭha-sīla*: the Eight Precepts; training rules)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 1)
2. อทินฺนาทานา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 2)
3. อพฺรหมจฺริยา เวรมณี (เว้นจากการรมอันมิใช่พรหมจรรย์, เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือร่วมประเวณี — *Abrahmacariyā* ~: to abstain from unchastity)
4. มุสาวาทา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 4)
5. สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานา เวรมณี (เหมือน ศีล 5 ข้อ 5)
6. วิกาลโภชนา เวรมณี (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไป จนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ — *Vikālabhojanā* ~: to abstain from untimely eating)

**7. นัจจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนมาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑน-
วิภูสณฺฎาณา เวรมณฺี** (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดู
การละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ ของหอม และ
เครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง — *Naccagītavādita-
visūkadassana-mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhū-
sanatthānā* ~: to abstain from dancing, singing, music and
unseemly shows, from wearing garlands, smartening with
scents, and embellishment with unguents)

8. อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณฺี (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหรา
ฟุ่มเฟือย — *Uccāsayanamahāsayanā* ~: to abstain from the
use of high and large luxurious couches)

คำสมาทาน ให้เติม *สิกขาบท* *สมาธิยามิ* ต่อท้ายทุกข้อ แปลเพิ่มว่า
“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก ...” หรือ “ข้าพเจ้าขอถือ
ข้อปฏิบัติในการฝึกตนเพื่องดเว้นจาก ...”

ศีล 8 นี้ สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า *อุโบสถ*
(*Uposatha*: the Observances) หรือ *อุโบสถศีล* (precepts to be
observed on the Observance Day)

พจนานุกรมฯ = [240]

A.IV.248.

อ.จ.อภุชก.23/131/253.

เมื่อประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาขยายกว้างขวางออกไป และมัน
คงยาวนานขึ้น การประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุญกิริยา ก็เจริญ
แพร่หลายและสืบทอดต่อกันมา จนแน่นแฟ้นและลงตัว กลายเป็น
ประเพณีและพิธีกรรมในทางบุญกุศลมากมาย

ในด้านศีล ก็ได้เกิดมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการสมาทานศีล เพื่อสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสรักษาศีล ๕ ศีล ๘ และอุโบสถศีล อย่างสม่ำเสมอ โดยให้คฤหัสถ์กล่าวคำขอศีลจากพระสงฆ์ เรียกว่า “อาราธนาศีล” ดังมีคำอาราธนาที่วางไว้เป็นแบบ ดังนี้

คำอาราธนาศีล ๕: (คำในวงเล็บ จะไม่ใช้ก็ได้)

มยํ ภนฺเต, (วิสุํ วิสุํ รกฺขณฺตถาย), ติสฺรเณน สห, **ปญฺจ** สีลานิ ยาจาม;

ทฺติยมฺปิ มยํ ภนฺเต, . . .

ตติยมฺปิ มยํ ภนฺเต, . . .

แปลว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอศีล ๕ พร้อมทั้งไตรสรณะ (เพื่อความมุ่งหมายที่จะรักษาแยกต่างหากกันเป็นรายข้อ)

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

คำอาราธนาศีล ๘:

(เหมือนกับคำอาราธนาศีล ๕ เปลี่ยนแต่ **ปญฺจ** เป็น **อฏฺฐ**)

มยํ ภนฺเต, ติสฺรเณน สห, **อฏฺฐ** สีลานิ ยาจาม;

ทฺติยมฺปิ มยํ ภนฺเต, . . .

ตติยมฺปิ มยํ ภนฺเต, . . .

แปลว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอศีล ๘ พร้อมทั้งไตรสรณะ

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย . . .

คำอาราธนาอุโบสถศีล

มยํ ภนฺเต, ติสฺรเณน สห, **อฏฺฐจฺงคสมนฺนาคตํ**, อุโปสฺถิ ยาจาม (ว่า ๓ จบ)

แปลว่า: ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขออุโบสถ อันประกอบด้วยองค์ ๘ พร้อมทั้งไตรสรณะ

พึงสังเกตว่า ผู้อาราธนา ขอศีล แต่พระเพียงบอกสิกขาบท ให้คฤหัสถ์ ตกลงรับข้อฝึกไปปฏิบัติ เพื่อทำตัวให้มีศีลด้วยตนเอง

[2.11] หลีกเว้น อบายमुख 6 ดำเนินใน วัฒนमुख 6

ก. อบายमुख 6 (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ — *Apāyamukha*: causes of ruin; ways of squandering wealth)

1. เสพติดสุรายาเมา (addiction to intoxicants; drug addiction)
2. เออแต่เที่ยวไม่รู้เวลา (roaming the streets at unseemly hours)
3. จ้องหาแต่การบันเทิง (frequenting shows)
4. ระวังเล่นติดการพนัน (indulgence in gambling)
5. พัวพันมั่วสุมมิตรชั่ว (association with bad companions)
6. มัวจมอยู่ในความเกียจคร้าน (habit of idleness)

พจนานุกรมฯ = [200]

D.III.182-184.

ที่.ป.๑.11/178-184/196-198.

ข. วัฒนमुख 6 (ธรรมที่เป็นปากทางแห่งความเจริญ, ธรรมที่เป็นจุดประจักษ์อันจะเปิดออกไปให้ก้าวหน้าสู่ความเจริญองงามของชีวิต — *Vaḍḍhana-mukha*: channels of growth; gateway to progress)

1. อโรคยะ (ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี — *Ārogya*: good health)
2. ศีล (ความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรภัย ได้ฝึกในมรรยาทอันงาม — *Sīla*: moral conduct and discipline)
3. พุทธานุमत (ศึกษาแนวทาง มองดูแบบอย่าง เข้าถึงความคิดของพุทธชนเหล่าคนผู้เป็นบัณฑิต — *Buddhānumata*: conformity or access to the ways of great, enlightened beings)

4. **สุตะ** (ใฝ่เล่าเรียนหาความรู้ ฝึกตนให้เชี่ยวชาญและทันต่อเหตุการณ์
— *Suta*: much learning)
5. **ธรรมาหฺวติ** (ดำเนินชีวิตและกิจการงานโดยทางชอบธรรม —
Dhammānuvatti: practice in accord with the Dhamma;
following the law of righteousness)
6. **อลินฺตา** (เพียรพยายามไม่ระย่อ, มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ห่อถอยเฉื่อยชา
เพียรก้าวหน้าเรื่อยไป — *Alinatā*: unshrinking perseverance)

สำหรับเด็กๆ ฟังง่าย ๆ ว่า

๑. รักษาสุขภาพดี	๒. มีระเบียบวินัย
๓. ได้คนดีเป็นแบบอย่าง	๔. ตั้งใจเรียนให้จริงจัง
๕. ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม	๖. มีความขยันหมั่นเพียร

ธรรม 6 ประการชุดนี้ ในบาลีเดิมเรียกว่า *อฏฺฐทวาร* (ประตูแห่ง
ประโยชน์, ประตูสู่จุดหมาย) หรือ *อฏฺฐทวารมุข* (ปากทางสู่ประโยชน์, ต้น
ทางสู่จุดหมาย) และอรรถกถาอธิบายคำ *อฏฺฐะ* ว่า หมายถึง “วุฒิ” คือ
ความเจริญ ซึ่งได้แก่ *วิมฺพะ* ดังนั้นจึงอาจเรียกว่า *วุฒิมุข* หรือที่คนไทย
รู้สึกคุ้นมากกว่าว่า *วิมฺพนมุข*

หนึ่งในฝ่ายอภุศล มีหมวดธรรมรู้จักกันดีที่เรียกว่า *อบายมุข 6* ซึ่ง
แปลว่า ปากทางแห่งความเสื่อม จึงอาจเรียกธรรมหมวดนี้ด้วยคำที่เป็นคู่
ตรงข้ามว่า *อายมุข 6* (ปากทางแห่งความเจริญ)

พจนานุกรมฯ = [201]

[2.12] อคติ 4 (ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง — *Agati*: wrong course of behaviour; prejudice; bias; injustice)

1. ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ — *Chandāgati*: prejudice caused by love or desire; partiality)

2. โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง — *Dosāgati*: prejudice caused by hatred or enmity)

3. โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง, พลาดผิดเพราะเขลา — *Mohāgati*: prejudice caused by delusion or stupidity)

4. ภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว, เสียดธรรมเพราะความขลาด — *Bhayāgati*: prejudice caused by fear)

พึงเว้น **อคติ 4** นี้ แต่พึงเจริญ **พรหมวิหาร 4** และใช้ **สังคหัตถุ 4**

พจนานุกรมฯ = [196]

D.III.182,228; A.II.18.

ที.ปา.11/176/196; 246/240; อญ.จตุกก.21/17/23.

[2.13] พรหมวิหาร 4 (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ — *Brahmavihāra*: holy abidings; sublime states of mind)

1. เมตตา (ความรัก ปราบปรามดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตใจแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า — *Mettā*: loving-kindness; friendliness; goodwill)

2. กรุณา (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ไฟใจจะปลดเปลื้องบำบัด

ความทุกข์ยากเดือดร้อนของผู้ประสบทุกข์ — *Karuṇā*: compassion)

3. มุทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง เบิกบาน ชื่นชม ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ประสบความสุขความสำเร็จ พลอยยินดีด้วย เมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป — *Muditā*: sympathetic joy; altruistic joy)

4. อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง ที่จะดำรงอยู่ในธรรมตามที่ได้พิจารณา เห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราชู ไม่เอนเอียงด้วยรัก และชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดี หรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตาม ธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง ในเมื่อไม่มี กิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนเองได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่รับผิดชอบของตน — *Upekkhā*: equanimity; neutrality; poise)

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา กรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีภรรณที่ช่วยเหลือ ปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม

พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่ อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือ ธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ — (abidings of the Great Ones)

พรหมวิหาร 4 เรียกอีกอย่างว่า อัปปมัญญา 4 (*Appamaññā*: unbounded states of mind; illimitables) เพราะแผ่ไปสม่ำเสมอแก่ มนุษย์สัตว์ทั่วทั้งหมด ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ ผู้อื่น

ด้วย **สังคหัตถุ 4** เป็นต้น.

อนึ่ง เพื่อให้เข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร 4 ได้ถูกต้อง พึงทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะสมบัติและวิบัติของธรรมทั้ง 4 นั้น ดังนี้

ก. ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

1. **เมตตา** = (มีน้ำใจ)เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร
2. **กรุณา** = เกิดความสะเทือนใจเมื่อคนอื่นประสบทุกข์, จะเฝ้าถอนทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์
3. **มุทิตา** = โสมนัสยินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ
4. **อุเบกขา** = คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวาย และเข้าถึงความเป็นกลาง

ข. ลักษณะ (เครื่องกำหนด)   รส (หน้าที่/กิจ) ปัจจุปฏิฐาน (ผลปรากฏ) และ ปทัสสถาน (เหตุใกล้)

1. **เมตตา** (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)
  - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
  - หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
  - ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป
  - ปทัสสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย
2. **กรุณา** (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้เดือดร้อน)
  - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
  - หน้าที่ = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย
  - ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา
  - ปทัสสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพอนาถของคนสัตว์ที่ถูกทุกข์ครอบงำ
3. **มุทิตา** (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จ หรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)
  - ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย

หน้าที่ = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
 ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา
 ปทัสสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

4. อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษารธรรม ตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย
 หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย
 ผลปรากฏ = ระงับความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ
 ปทัสสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ไม่อาจ
 ได้สุขพ้นทุกข์ตามใจชอบของตน

ค. สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และ
 วิตติ (ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

ง. ข้ำศึก คือ อุกุศลคู่ปรับ ที่จะทำลายให้ธรรมข้อนั้นๆ เสียไป

	สมบัติ	วิตติ	ข้ำศึกใกล้	ข้ำศึกไกล
เมตตา	สงบหายไร้ขัดเคือง	เกิดเสนาหา	ราคะ	พยาบาท
กรุณา	สงบหายไร้วิหิงสา	เกิดโศกเศร้า	โทมนัส/โศกเศร้า	วิหิงสา
มูทิตา	สงบหายไร้ริษยา	เกิดสनुกสนาน	โสมนัส ^๑	อรติ (ริษยา)
อุเบกขา	สงบหายไร้ชอบชัง	เกิดอัญญาณูเบกขา	อัญญาณูเบกขา ^๒	ราคะ-ปฏิฆะ ^๓

^๑ โสมนัส = ดีใจ เช่น ดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์

^๒ อัญญาณูเบกขา = อุเบกขาด้วยไม่รู้ (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยเ่ง เฉยเมย เฉยเมิน)

^๓ ราคะ-ปฏิฆะ = โกรธ-เคือง; ชอบ-ชัง

จ. ตัวอย่างมาตรฐาน ที่คัมภีร์ทั้งหลายมักอ้าง เพื่อให้เห็นความหมายชัด

- เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเยาว์วัย
 แม่-เมตตา คือ รักใคร่เอาใจใส่ ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต
- เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย
 แม่-กรุณา คือ ท่วงโยกปลักรักษา หาทางบำบัดแก้ไข
- เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า

แม่-มูทิตา คือ พลอยปลาบปลื้มใจ หวังให้ลูกงามสดใส่อยู่นานเท่านาน

4. เมื่อลูกได้รับผิตชอบกิจหน้าที่ของตนชวนชวายเป็นอยู่ด้วยดี

แม่-อุเบกขา คือ มีใจนิ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู

ทั้งนี้ ฟังทราบว่

- ฉันทะ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ (ความอยากทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คนสัตว์ทั้งหลายตั้งงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจากทุกข์เป็นต้น) เป็นจุดเริ่ม (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง 4
- การข่มระงับกิเลส (เช่นนิเวรณ) ได้ เป็นท่ามกลาง ของพรหมวิหารทั้ง 4
- สมานธิถึงอัปปนา เป็นที่จบ (สัมฤทธิ์จุดหมาย) ของพรหมวิหารทั้ง 4 นั้น

พจนานุกรมฯ = [161]

AIII.226; Dh.262; Vism.320.

อง.ปญจก 22/192/252; อภ.ล. 34/190/75; วิสุทธิ.2/124.

[2.14] สังกหัตถุ 4 (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล

และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี, หลักการสงเคราะห์ —

Saṅgahavatthu: bases of social solidarity; bases of sympathy; acts of doing favours; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

1. ทาน (การให้ คือ เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วย ทรัพย์สิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน — *Dāna*: giving; generosity; charity)

2. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก วาจาดูดีมีใจ หรือวาจา ชาบซึ่งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรี

และความรักใคร่ฉบับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน ทำให้มั่นใจ และน่าชื่นชมเชื่อถือ — *Piyavācā*: kindly speech; convincing speech)

3. อรรถจริยา (การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม — *Atthacariyā*: useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

4. สมานัตตตา* (ความมีตนเสมอ** คือ ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลาย ไม่เลือกรักผลักชัง ไม่ดูถูกเหยียดหยาม ไม่เอาัดเอาเปรียบ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย และเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหา ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี — *Samānattatā*: even and equal treatment; equality consisting in impartiality, participation and behaving oneself properly in all circumstances)

พจนานุกรม† = [186]

D.III.152,232; A.II.32,248; A.IV.218,363.

ที่.ป.๑.11/140/167; 267/244; จ.จ.ต.ก.๒.1/32/42;
256/335; จ.จ.อ.ก.๒.3/114/222; จ.จ.น.ก.๒.3/209/377.

* ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตของมหายาน เป็น *สมานารุทธตา* (= บาลี *สมานตุทธตา*) แปลว่า “ความเป็นผู้มีจุดหมายร่วมกัน หรือความคำนึงประโยชน์อันร่วมกัน” (having common aims; feeling of common good)

** คำแปลนี้ถือตามที่แปลกันมาเดิม แต่ตามคำอธิบายในคัมภีร์ น่าจะแปลว่า “ความมีตนร่วม” (participation) โดยเฉพาะมุ่งเอาร่วมสุขร่วมทุกข์

[2.15] ระงับ นีวรณ 5 พัฒนา ธรรมสมาธิ ขึ้นมาแทน

ก. นีวรณ 5 (ธรรมที่ขวางกั้นการเจริญจิตเจริญปัญญา, ธรรมที่ครอบงำจิตปิดบังปัญญา ทำให้ไม่ก้าวหน้าในคุณความดี ไม่ให้บรรลुकุณพิเศษทางจิต และทำให้หมองสิ่งทั้งหลายเคลือบคลุมพวามัวเอนเอียง ไม่อาจรู้เห็นตามเป็นจริง, อกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง — *Nīvaraṇa*: hindrances.)

1. กามฉันทะ (ความพอใจติดใจใคร่กาม, ความอยากได้สิ่งเสพบำเรอ ผัสสะ, โดยขอบเขต หมายถึงโลภะทั้งหมด เว้นแต่รูปราคะและอรุปราคะ — *Kāmachanda*: sensual desire)

2. พยาบาท (ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ, โดยขอบเขต หมายถึงรวมโทสะทั้งหมด — *Byāpāda*: illwill)

3. ถีนมิตตะ (ความหดหู่และเชื่องซึม, ความท้อแท้และเฉาซึม, ความท้อเหี่ยวและตื้อมึน — *Thīna-middha*: sloth and torpor)

4. อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, ความกระวนกระวายกุ่มก้างวล — *Uddhacca-kukkucca*: distraction and remorse; flurry and worry; restlessness and anxiety)

5. วิจิกิฉา (ความลังเลสงสัย, ความเคลือบแคลง — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)

เมื่อจิตปลอดจากนีวรณ 5 แล้ว ธรรมสมาธิ มีปราโมทย์ เป็นต้น ก็จะมีเกิดขึ้นแทนที่ และจิตก็จะเป็นสมาธิแน่วสนิทถึงขั้นอัปปนา คือได้ฌาน และสามารถเจริญปัญญาให้มองเห็นตามเป็นจริง

๗. ธรรมสมาธิ มืองค์ 5 (ความมั่นสนิทในธรรม, ภาวะจิตตั้งงาม ที่ปลอดภัยแล้วมีธรรม 5 อย่างเกิดต่อทอดกัน นำไปสู่จิตตสมาธิ คือ การที่จิตสงบตั้งมั่น เป็นสมาธิ — *Dhamma-samādhī*: concentration of the Dhamma; firmness in the Dhamma)

1. ปราโมทย์ (ความร่าเริง เบิกบาน แจ่มใส — *Pāmojja*: cheerfulness; gladness; joy)

2. ปีติ (ความอímใจ, ความปลื้มใจ — *Pīti*: rapture; elation)

3. ปัสสัทธิ (ความสงบเย็นกายใจ, ความผ่อนคลายรื่นสบาย — *Passaddhi*: tranquillity; relaxedness)

4. สุข (ความจำชื่นรื่นใจ ไร้ข้อขัด — *Sukha*: happiness; ease)

5. สมาธิ (ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ ไม่มีอะไรระคายรบกวน — *Samādhī*: concentration)

ธรรม 5 อย่างนี้ จะเกิดขึ้นเมื่อการปฏิบัติธรรมก้าวหน้ามาด้วยดี ต่อแต่นี้ ผู้ปฏิบัติจะเดินหน้าสู่การบรรลุผลของสมณะ หรือของวิปัสสนา แล้วแต่กรณี ดังนั้น จึงใช้เป็นเครื่องตรวจสอบผลการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนในระหว่างได้ดี

พึงตั้งความรู้สึกที่ดีต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย โดยมีพรหมวิหาร 4 เป็นพื้นใจแผ่ขยายออกไป ฉันทะ พึงเจริญกรรมสมาธิ โดยมีธรรมคือคุณสมบัติ ๕ อย่างนี้เพิ่มพูนขึ้นภายในใจ ฉันทะนั้น

[2.16] อุบาสกธรรม 5 และ สัปปริสธรรม 7

- **อุบาสกธรรม 5** (ธรรมของอุบาสกที่ดี, สมบัติ หรือองค์คุณของอุบาสก/อุบาสิกาอย่างเยี่ยม — *Upāsaka-dhamma*: qualities of an excellent lay disciple)

1. **มีศรัทธา** (to be endowed with faith)

2. **มีศีล** (to have good conduct)

3. **ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล** คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำและการทำงาน มิใช่จากโชคลางและสิ่งที่ดีนักกันว่าหลังคักดีสิทธิ์ (not to be superstitious, believing in deeds, not luck)

4. **ไม่แสวงหาทักษิไฉยนอกหลักคำสอนนี้** คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา (not to seek for the gift-worthy outside of the Buddha's teaching)

5. **กระทำบุพการในพระศาสนา** คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาและกิจกรรมการบุญกุศลตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ถือเป็นเรื่องสำคัญ (to do his first service in a Buddhist cause)

อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรม 5 อย่างนี้ ชื่อว่าเป็น **อุบาสกรัตน** (อุบาสกแก้ว) หรือ **อุบาสกปทุม** (อุบาสกดอกบัว)

อุบาสิกาธรรม ก็พึงทราบเช่นเดียวกันนี้

พจนานุกรมฯ = [259]

A.III.206.

อง.ปณจก.22/175/230.

อนึ่ง บุคคลใดๆ จะเป็นคฤหัสถ์ ก็ตาม บรรพชิต ก็ตาม ที่จะตั้งงามเลิศ ประเสริฐได้ ต้องมี **สัปปริสธรรม 7** อย่างน้อย 5 ข้อ (=1, 2, 4, 5, 6)

- **สัปปริสธรรม 7** (ธรรมของลัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นลัตบุรุษ, ธรรมของผู้ดี, คุณสมบัติของคนที่ดีแท้ — *Sappurisa-dhamma*: qualities of a good man; virtues of a gentleman)

1. ธัมมัญญตา (ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ฝึกขู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น — *Dhammaññutā*: knowing the law; knowing the principle; knowing the cause)

2. อัถถัญญตา (ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาษิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น — *Atthaññutā*: knowing the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence)

3. อัตตัญญตา (ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรายังไง ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม ทำการให้เหมาะกับตน และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป — *Attaññutā*: knowing oneself)

4. มัตตัญญูตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น — *Mattaññutā*: moderation; knowing how to be temperate; sense of proportion)

5. กาลัญญูตา (ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติ การต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น — *Kālaññutā*: knowing the proper time; knowing how to choose and keep time)

6. ปริสัจญญูตา (ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้ กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำ กิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น — *Parisaññutā*: knowing the assembly; knowing the society)

7. ปุคคัลญญูตา หรือ ปุคคัลปโรปรัญญูตา (ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วย ดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น — *Puggalaññutā*: knowing the individual; knowing the different individuals)

ภิกษุผู้ประกอบด้วย**สัปปุริสธรรม 7** ข้อนี้ ชื่อว่า เป็นผู้มั่งมีสิ่งมณเฑียร 9 แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ (ท่านแสดงไว้เฉพาะข้อหลัก 5 ข้อ คือ 1, 2, 4, 5, 6 อัง.ปมจก. 22/131/166; A.III.148) จึงทรงยัง**ธรรมจักร** และ**อาณาจักร** ให้เป็นไปด้วยดี.

ชุดที่ ๓

หลักที่ต้องศึกษายิ่งขึ้นไป

ก. ภูมิธรรมพื้นฐาน

[3.1] อริยสัจ 4; กิจในอริยสัจ 4;

และ ธรรม จัดตามกิจในอริยสัจ 4

- **อริยสัจ 4** (ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ — *Ariyasacca: The Four Noble Truths*)

1. ทุกข์ (ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะที่บีบคั้น ชัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความยั่งยืน ไม่อาจให้ความสมอยากได้จริง, ดังปรากฏในชาติ ชรา มรณะ การประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า *อุบาทวนันท์ 5* เป็นทุกข์ — *Dukkha: suffering; unsatisfactoriness; inadequacy*)

2. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์, การก่อตัวขึ้นของทุกข์ เนื่องจากต้นเหตุ 3 คือ *กามตัณหา* (ความทะยานอยากในกาม, อยากได้ออยากเสพ) *ภวตัณหา* (ความทะยานอยากในภพ, อยากเป็นอยากคงอยู่ตลอดไป) และ *วิภวตัณหา* (ความทะยานอยากในวิภพ, อยากไม่เป็น อยากให้ดับหายสูญสิ้นพรากพ้นไป), ว่าอย่างเต็มกระบวน การก่อตัวขึ้นของทุกข์นั้น เป็นความปรากฏแห่งการที่ปัจจัยทั้งหลายเป็นเงื่อนไขหนุนเนื่องกันมา ตามหลักที่เรียกว่า *ปฏิจจสมุปบาท* อันมีอวิชชาเป็นมูล — *Dukkha-samudaya: the cause of suffering; origin of suffering*)

3. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะบาราศัตตมหาได้ ไม่ต้องขึ้นต่อ ตัณหา, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา ดับตัณหาสิ้นแล้ว ไม่มีอะไรยึดอมจิต ไม่ติดข้อง ไม่ถูกตัณหาครอบงำชักจูง มีปัญญาเป็นอิสระ หลุดพ้น สงบ โปร่ง โล่ง ผ่องใส ไร้ทุกข์ คือ นิพพาน — *Dukkha-nirodha*: the cessation of suffering; extinction of suffering)

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ (อริย)อภิญญาจักรมรรค คือ มรรคมืองค์ 8 ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง” อันสรุปลงตรงกับไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — *Dukkha-nirodha-gāminī paṭipadā*: the path leading to the cessation of suffering)

อริยสังข์ 4 นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** (*Dukkha, Samudaya, Nirodha, Magga*) ดู [3.11] **มรรคมืองค์ 8**

- **กิจในอริยสังข์ 4** (หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสังข์ 4 แต่ละอย่าง, ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสังข์ 4 แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้อริยสังข์หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว — *Ariyasaccesu kiccāni*: functions concerning the Four Noble Truths)

1. ปริญญา (การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า **ทุกข์ อริยสังข์ ปริณฺเฑยฺย** ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา — *Pariñhā*: comprehension; *suffering is to be comprehended*)

2. ปหานะ (การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า **ทุกฺขสมุทโย อริยสังข์ ปหาตพฺพ** สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัด ต้นตอของปัญหา — *Pahāna*: eradication; abandonment; *the cause of suffering is to be eradicated*)

3. สัจฉิกิริยา (การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า ทุกฺขนิโรโธ อริยสัจจํ สัจฉิกาตพฺพํ นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ — *Sacchikiriyā*: realization; the cessation of suffering is to be realized)

4. ภาวนา (การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจํ ภาเวตพฺพํ มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา — *Bhāvanā*: development; practice; the path is to be followed or developed)

ในการแสดงอริยสัจจํ ก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจจํ ก็ดี จะต้องให้อริยสัจจํแต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดง และเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้ วางเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. ทุกข์ เป็นขั้นแถลงปัญหา ที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต (ปริณญา) — statement of evil; location of the problem.

2. สมุทัย เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไข กำจัดให้หมดสิ้นไป (ปะทานะ) — diagnosis of the origin.

3. นิโรธ เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมาย ที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ (สัจฉิกิริยา) — prognosis of its antidote; envisioning the solution.

4. มรรค เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติ ในการลงมือแก้ปัญหานั้น (ภาวนา) — prescription of the remedy; programme of treatment.

จำง่าย ๆ ว่า: ทุกข์ ต้องรู้ทัน
นิโรธ ต้องลูถึง

สมุทัย ต้องละทิ้ง
มรรค ต้องลงมือทำ

- **ธรรม 4** (ธรรมทั้งปวงประดามี จัดประเภทตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติหรือเกี่ยวข้องเป็น 4 จำพวก อันสอดคล้องกับหลัก *อริยสัจ 4* และกิจในอริยสัจ 4 — *Dhamma*: all dhammas [states, things] classified into 4 categories according as they are to be rightly treated)

1. ปริณฺไยธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 1 คือ *ปริณฺญา* (ธรรมอันพึงกำหนดรู้, สิ่งที่ควรรอบรู้ หรือรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ได้แก่ *อุปาทานขันธ์ 5* กล่าวคือ ทุกข์และสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในจำพวกที่เป็นปัญหาหรือเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา — *Pariññeyya-dhamma*: things to be fully understood, i.e. the five aggregates of existence subject to clinging)

2. ปหาตัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 2 คือ *ปหานะ* (ธรรมอันพึงละ, สิ่งที่จะต้องแก้ไขกำจัดทำให้หมดไป ว่าโดยต้นตอรากเหง้า ได้แก่ *อวิชชา* และ *ภวตัณหา* กล่าวคือธรรมจำพวกสมุทัยที่ก่อให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า *อกุศลทั้งปวง* — *Pahātabba-dhamma*: things to be abandoned, i.e. ignorance and craving for being)

3. สัจฉิกาทัพพธรรม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 3 คือ *สัจฉิกิริยา* (ธรรมอันพึงประจักษ์แจ้ง, สิ่งที่ควรได้ควรถึงหรือควรบรรลุ ได้แก่ *วิชชา* และ *วิมุตติ* เมื่อกล่าวโดยรวมยอด คือ *นิโรธ* หรือ *นิพพาน* หมายถึงธรรมจำพวกที่เป็นจุดหมาย หรือเป็นที่ดับหายสิ้นไปแห่งทุกข์หรือปัญหา — *Sacchikātabba-dhamma*: things to be realized, i.e. true knowledge and freedom or liberation)

4. ภาเวตัพพรหม = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 4 คือ ภาวนา (ธรรมอันพึงเจริญหรือพึงปฏิบัติบำเพ็ญ, สิ่งที่จะต้องปฏิบัติหรือลงมือทำได้แก่ ธรรมที่เป็นมรรค โดยเฉพาะสมถะ และวิปัสสนา กล่าวคือ ประดาธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ หรือเป็นวิธีการที่จะทำหรือดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดหมายแห่งการสลายทุกข์หรือดับปัญหา — *Bhāvetabba-dhamma*: things to be developed, i.e. tranquillity and insight, or, in other words, the Noble Eightfold Path)

พจนานุกรมฯ = [206]

จบ ภูมิธรรมฯ [3.1]

M.III.289; S.V.52; A.II.246.

ม.อ.14/829/524; ส.ม.19/291-5/78; อ.จ.ต.ก.21/254/333.

[3.2] ธรรมนิยาม 3 แสดงถึง ไตรลักษณ์

ธรรมนิยาม 3 ครอบคลุม นิยาม 5

● **ธรรมนิยาม 3** (กำหนดแห่งธรรมดา, ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา, กฎธรรมชาติ — *Dhamma-niyāma*: orderliness of nature; natural law)

1. สัพเพ สงขารานนิจจา (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง — *Sabbe saṅkhārā niccā*: all conditioned states are impermanent)

2. สัพเพ สงขารานทุกขา (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ — *Sabbe saṅkhārā dukkhā*: all conditioned states are subject to oppression, conflict or suffering)

3. สัพเพ ธมมานัตตา (ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรมหรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน — *Sabbe dhammā anattā*: all states are not-self or soulless)

พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็มีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนย.

พจนานุกรมฯ = [86]

A.I.285.

อ.จ.ต.ก.20/576/368.

หลัก **ธรรมนิยาม 3** นี้ แสดงให้เห็นลักษณะ 3 อย่าง ที่เรียกว่า **ไตรลักษณ์** ของสภาวะธรรมทั้งหลาย

- **ไตรลักษณ์** (ลักษณะ 3, อากาที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย 3 อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน — *Tilakkhaṇa: the Three Characteristics*)

1. **อนิจจตา** (ความเป็นของไม่เที่ยง คือ เกิดขึ้นมาแล้วก็ดับหายไป ๗ — *Aniccatā: impermanence; transiency*)

2. **ทุกขตา** (ความเป็นทุกข์ คือ ถูกปัจจัยต่างๆ ที่ขัดแย้งบีบคั้นให้ คงเดิมอยู่ไม่ได้ ขาดความสมบูรณ์หรือพร่อง/บกพร่องอยู่ตลอดเวลา — *Dukkhatā: state of suffering or being oppressed; imperfection*)

3. **อนัตตตา** (ความเป็นของไม่ใช่ตน คือ ไม่เป็นตัวตนซึ่งใครอาศัยถือที่จะสั่งบังคับหรือให้เป็นไปได้ตามใจอยากของตน — *Anattatā: soullessness; state of being not-self*)

☉ ลักษณะเหล่านี้ มี 3 อย่าง จึงเรียกว่า **ไตรลักษณ์**

☉ ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะคือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า **สามัญลักษณะ** หรือ **สามัญลักษณ์** (*Sāmañña-lakkhaṇa: the Common Characteristics*)

[ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะ อันได้แก่วิสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่ 3 คือ อนัตตตาอย่างเดียว ไม่มีลักษณะ 2 อย่างต้น]

☉ ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ ปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ **ธรรมนิยาม**

☉ คำว่า **ไตรลักษณ์** ก็ดี **สามัญลักษณ์** ก็ดี เกิดขึ้นในยุคอรรถกถา ส่วนในพระไตรปิฎก ลักษณะ 3 อย่างนี้ทรงแสดงไว้ในหลัก **ธรรมนิยาม**

พจนานุกรมฯ = [76]

S.IV.1; Dh.277-9.

ส.สพ.18/1/1; พ.ธ.25/30/51.

ธรรมเนียม เป็นคำเรียกกฎธรรมเนียมชาติอย่างรวมๆ ครอบคลุมทั้งหมด และแท้จริง ทั้งหมดนั้นก็ยิ่งเป็นกฎเดียวกัน เพียงแต่ในเวลาแสดง เมื่อจะให้คนทั่วไปเข้าใจ จำเป็นต้องยกมาพูดเป็นแง่ๆ ด้านๆ หรือจำแนกเป็นกฎย่อยๆ

ธรรมเนียม นี้ ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ 2 แบบ คือแบบที่ 1. แสดงไตรลักษณ์ เรียกว่า **ธรรมเนียม ๑** ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว แบบที่ 2. แสดงปฏิจจสมุปปาท ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

แบบที่ 2. เป็นหลักใหญ่ลึกซึ้งมาก ในที่นี้ยังไม่ยกมาแสดง เพราะจะหนักเกินไป เพียงแต่เอ่ยถึงและชี้ความสำคัญว่า ถ้าจะเข้าใจไตรลักษณ์ในธรรมเนียมแบบที่ 1. ให้ชัด ต้องลงให้ถึงปฏิจจสมุปปาท (เช่น ที่ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงนั้น มันมิใช่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย จึงต้องศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย)

ขอยกพุทธพจน์เฉพาะส่วนนำหลัก มาเกริ่นไว้ (ส.น.16/61/30) ดังนี้

ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ (สภาวะความจริง) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมเนียม เป็นอิทัปปัจจยตา; ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงสภาวะนั้นแล้ว จึงบอก แสดง ... ทำให้เข้าใจง่าย และตรัสว่า จงดูลิ: “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ” ตถตา ... อิทัปปัจจยตา ดังกล่าวจะนี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปปาท*

* ปฏิจจสมุปปาท นี้ ว่าโดยย่อ ที่ควรทราบก่อน มี ๒ หลัก

1. หลักทั่วไป:

ก) อิมสฺมี สติ อิทั โหติ	เมื่อนี้มี นี่จึงมี
อิมสฺสุปปาทา อิทั อุปปชฺชติ	เพราะนี้เกิดขึ้น นี่จึงเกิดขึ้น
ข) อิมสฺมี อสติ อิทั น โหติ	เมื่อนี้ไม่มี นี่ก็ไม่มี
อิมสฺส นโรธา อิทั นโรชฺชติ	เพราะนี้ดับไป นี่ก็ดับ (ด้วย)
2. หลักเฉพาะ - แสดงกระบวนการแห่งชีวิต (แบบอื่น เช่น กระบวนการทางสังคม ก็มี)

๑. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี	๒. เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
๓. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี	๔. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
๕. เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี	๖. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
๗. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี	๘. เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
๙. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี	๑๐. เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
๑๑. เพราะชาติเป็นปัจจัย ขรามรณะจึงมี	- โสกะ บริทเวหะ ทุกข์ ... จึงมีพร้อม

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนั้น จึงมี ด้วยประการฉะนี้
(จะเห็นว่า องค์หัวข้อ ของปฏิจจสมุปปาท แบบนี้ มี ๑๒)

ดังได้กล่าวแล้วว่า **ธรรมนิยาม** เป็นคำเรียกกฎธรรมชาติอย่างรวมๆ ครอบคลุมทั้งหมด เมื่อจะอธิบายอาจแยกเป็น **นิยาม** คือกฎย่อยๆ ได้หลายอย่าง ในที่นี้จะกล่าวถึงนิยามสำคัญที่ท่านแสดงไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์มาก 5 อย่าง เรียกว่า **นิยาม 5**

- **นิยาม 5** (กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ — *Niyāma*: orderliness of nature; the five aspects of natural law)
  1. **อุตุนิยาม** (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ — *Utu-niyāma*: physical inorganic order; physical laws)
  2. **พีชนิยาม** (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น — *Bija-niyāma*: physical organic order; biological laws)
  3. **จิตตนิยาม** (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต — *Citta-niyāma*: psychic law)
  4. **กรรมนิยาม** (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการแห่งเจตจำนงในการให้ผลของการกระทำ — *Kamma-niyāma*: order of act and result; the law of Kamma; moral laws)
  5. **ธรรมนิยาม** (กฎธรรมชาติหลักใหญ่ทั่วไป โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ ความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย — *Dhamma-niyāma*: order of the norm; the general law of cause and effect; causality and conditionality)

พจนานุกรมฯ = [223]

DA.II.432; DhsA.272.

ที่.อ.2/34; สงคณ.อ.408.

[3.3] ชั้นที่ 5 หรือ เบญจขันธ์ (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประสมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต — *Pañca-khandha: the Five Groups of Existence; Five Aggregates*)

1. รูปขันธ์ (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พหุติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa-khandha: corporeality*)

2. เวทนาขันธ์ (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ — *Vedanā-khandha: feeling; sensation*)

3. สัญญาขันธ์ (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ชาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น — *Saññā-khandha: perception*)

4. สังขารขันธ์ (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นการปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต — *Saṅkhāra-khandha: mental formations; volitional activities*)

5. วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นการรู้แจ้งอารมณ์, การรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ 6 — *Viññāṇa-khandha: consciousness*)

ชั้นที่ 5 นี้ ย่อลงเป็น 2 คือ นาม และ รูป;

- รูปขันธ์ จัดเป็น รูป,
- 4 ชั้นนั้นนอกนั้น เป็น นาม.

อีกอย่างหนึ่ง จัดเข้าใน *ปรมัตถธรรม 4*:

- วิญญาณขันธ์เป็น จิต,
- เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เป็น เจตสิก,
- รูปขันธ์ เป็น รูป,
- ส่วน นิพพาน เป็นชั้นธวินิมุต คือ พ้นจากขันธ์ 5

ขันธ์ 5 นั้นแหละ ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน คือ เป็นที่โคจรของอุปาทาน เรียกว่า **อุปาทานขันธ์ 5**

พจนานุกรมฯ = [216]

S.III.47; Vbh.1.

ส.ข.17/95/58; อภิ.วิ.35/1/1.

[๓๓] आयตนะภายใน 6 และ आयตนะภายนอก 6

ดู [3.4] ทวาร 6 และ ทวาร 3.

[3.4] ทวาร 6 และ ทวาร 3

ก. ทวาร/ผัสสทวาร 6 (ทางรับรู้และเสพอารมณ์ — *Dvāra*: sense-doors)

1. จักขุทวาร (ทวารคือ ตา — *Cakkhu-dvāra*: eye-door)
2. โสตทวาร (ทวารคือ หู — *Sota-dvāra*: ear-door)
3. ฆานทวาร (ทวารคือ จมูก — *Ghāna-dvāra*: nose-door)
4. ชิวหาทวาร (ทวารคือ ลิ้น — *Jivhā-dvāra*: tongue-door)
5. กายทวาร (ทวารคือ กาย — *Kāya-dvāra*: body-door)
6. มโนทวาร (ทวารคือ ใจ — *Mano-dvāra*: mind-door)

เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน หรือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

พจนานุกรมฯ = [78]

S.IV.194.

ส.สพ.18/342/242.

ผัสสทวาร 6 นี้ มีชื่อเฉพาะว่า **อายตนะภายใน 6** (อวัชฌัตติกายตนะ = ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแดนต่อความรู้ ฝ่ายภายใน — *Ajjhattikāyatana*: internal sense-fields คือ จักขุ-ตา โสตส-หู ฆานะ - จมูก ชิวหา-ลิ้น กาย-กาย มโน-ใจ ที่กล่าวข้างต้น)

ผัสสทวาร 6/อายตนะภายใน 6 นี้ ในพระบาลีบางที่เรียกว่า **ผัสสายตนะ 6**

ถ้ากล่าวรวมกันทั้งหมด เรียกว่า **สพายตนะ** (แปลว่า อายตนะ 6)

ทั้ง 6 นี้ เรียกอีกอย่างว่า **อินทรีย์ 6** เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน แต่ละอย่าง เช่น จักขุเป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น

พจนานุกรมฯ = [276]

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที่ป.๑.11/304/255; ม.ล.๑.14/619/400; อภิ.วิ.35/99/85.

ผัสสทวาร 6 นี้ เป็นคู่กับ **อารมณ 6** (สิ่งที่จิตยึดหน่วง, สิ่งที่ถูกรับรู้ — *Ārammaṇa*: sense-objects)

อารมณ 6 ก็คือ **อายตนะภายนอก 6** (พาหิรายตนะ = ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแดนต่อความรู้ ฝ่ายภายนอก — *Bāhirāyatana*: external sense-fields) ที่เป็นคู่กับ **อายตนะภายใน 6**

ได้กล่าวแล้วว่า ผัสสทวาร 6/อายตนะภายใน 6/ผัสสายตนะ 6/สพายตนะ/อินทรีย์ 6 ได้แก่ **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** (จักขุ โสตส ฆานะ ชิวหา กาย มโน)

อารมณ 6/อายตนะภายนอก 6 ที่เป็นคู่กัน ก็คือ **รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ** ซึ่งจะกล่าวดังต่อไปนี้

1. **รูปะ** (รูป, สิ่ง que เห็น หรือ วัณณะ คือสี — *Rūpa*: form; visible objects)
2. **สัททะ** (เสียง — *Sadda*: sound)
3. **คันธะ** (กลิ่น — *Gandha*: smell; odour)
4. **รสะ** (รส — *Rasa*: taste)
5. **โผฏฐัพพะ** (สิ่งสัมผัสกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย — *Phoṭṭhabba*: touch; tangible objects)
6. **ธรรม** หรือ **ธรรมารมณ** (อารมณ์ที่เกิดกับใจ, สิ่ง que ใจนึกคิด — *Dhamma*: mind-objects)

เรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ

พจนานุกรมฯ = [277]

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที่.ป.11/305/255; ม.อ.14/620/400; อภิ.วิ.35/99/85.

ป. ทวาร/กรรมทวาร 3 (ทางทำกรรม — *Dvāra*: door; channel of action)

1. **กายทวาร** (ทวารคือกาย, ทางทำกายกรรม — *Kāya-dvāra*: the body-door; channel of bodily action)
2. **วจีทวาร** (ทวารคือวาจา, ทางทำวจีกรรม — *Vacī-dvāra*: the speech-door; speech as a door of action)
3. **มโนทวาร** (ทวารคือใจ, ทางทำมโนกรรม — *Mano-dvāra*: the mind-door; mind as a door of action)

ในพระไตรปิฎก ใช้สั้นๆ ว่า กาย วาจา/วจี มโน (=กาย วาจา ใจ)

พจนานุกรมฯ = [77]

Dh.234.

นัย ชุ.ธ.25/27/46; มงค.1/252/243.

ข. โภธิปฏิบัติ

[3.5] โภธิปักขิยธรรม 37 (ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้, ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค — *Bodhipakkhiya-dhamma*: virtues partaking of enlightenment; qualities contributing to or constituting enlightenment; enlightenment states)

1. สติปัฏฐาน 4 ดู [3.12]

2. สัมมปปธาน 4 ดู [3.13]

3. อธิปัตถ 4 ดู [3.14]

4. อินทรีย์ 5 ดู [3.15]

5. พละ 5 ดู [3.15]

6. โภชณงค์ 7 ดู [3.16]

7. มรรคมีองค์ 8 ดู [3.11]

“โภธิปักขิยธรรม” นี้ ตามที่ทั่วไปในพระไตรปิฎก ตรัสไว้เพียงเป็นคำรวมๆ โดยไม่ได้ระบุชื่อองค์ธรรม

นอกจากในสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก ที่มีพุทธพจน์ระบุว่าได้แก่ **อินทรีย์ 5** (ส.ม.19/1024/301; 1041-3/305; 1071-1081/313-5) และในคัมภีร์วิวัฏฏ์แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งไขความว่าได้แก่ **โภชณงค์ 7** (อภิ.วิ.35/611/336)

ธรรมชุดนี้ เมื่อตรัสระบุชื่อทั้งหมดในพระสูตร ทรงเรียกว่าเป็น **อภิญญาเทสิตธรรม** (เช่น ที.ม.10/107/141; ที.ป.11/108/140; ม.อ.14/54/51)

ในพระวินัยปิฎก ท่านแสดงธรรม 37 นี้ไว้เป็นคำจำกัดความของคำว่า **มรรคภาวนา** (ดู วินย.1/236/175; 2/308/212)

ในพระอภิธรรม เรียกธรรม 37 นี้ว่าเป็น **สัทธรรม** (อภิ.วิ.35/958/603)

นอกจากนั้น ธรรม 37 ชุดนี้ยังได้ชื่อว่าเป็น **สันติบาท** คือธรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุสันติ (รวมทั้งเป็น **อมตบาท** และ **นิพพานบาท** เป็นต้น — ช.ม. 29/701/414; ช.จ. 30/391/188) และเป็น **เสรีธรรม** หรือ **ธรรมเสรี** (ช.จ.30/681/340; 684/342)

ต่อมา ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา รวมถึงวิสุทธิมรรค จึงระบุและแจกแจงไว้ชัดเจนว่า **โภธิปักขิยธรรม 37** ประการ ได้แก่ธรรมเหล่านี้ (ดู อ.อ.1/77; อิต.อ. 287; ปฐก.อ.2/95, 196, 261; วิสุทธิ.3/328)

พจนานุกรมฯ = [352]

Vism.681.

วิสุทธิ.3/328.

[3.5] **โพธิปักขิยธรรม 37** ที่แสดงไว้ข้างบนนี้ เรียงลำดับหมวดธรรมย่อยตามที่เป็นปรากฏแบบปกติทั่วไป ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเรียงตามจำนวนข้อธรรมจากน้อยไปหามาก (คือ 4-4-4-5-5-7-8)

แต่ที่จะแสดงต่อไปนี้เป็น การเรียงลำดับเชิงปฏิบัติ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสใน **สพ่ายตนวิมังคสูตร** (ม.อ.14/829/524; ฉบับพม่า และฉบับอักษรโรมัน เรียกว่า **มหาสพ่ายตนวิมังคสูตร**)

☉ ในพระสูตรดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเริ่มตั้งแต่การปฏิบัติที่ถูกและที่ผิดต่ออายตนะทั้งหลาย ว่า บุคคลผู้ไม่รู้เท่าทันตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนเวทนา เมื่อรับรู้แล้วก็ไปติด หมกมุ่น ลุ่มหลงอยู่ที่ตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนการเสวยอารมณ์สุขทุกข์ต่างๆ จึงเป็นเหตุให้อุปาทานขั้นธก่อดัวขึ้น แล้วตัณหาและความแผดเผาเร่าร้อนต่างๆ ก็พอกพูนขึ้น จึงประสบความทุกข์

ในทางตรงข้าม บุคคลผู้รู้เข้าใจตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนเวทนา ตามเป็นจริง เมื่อรับรู้แล้วก็ไม่ติดหลงอยู่ที่ตา หู ฯลฯ รูป เสียง ฯลฯ ตลอดจนการเสวยอารมณ์สุขทุกข์ต่างๆ ทำให้อุปาทานขั้นธก่อดัวขึ้นไม่ได้ ตัณหาและความแผดเผาเร่าร้อนต่างๆ ก็ดับหาย จึงได้เสวยความสุข

สำหรับบุคคลที่รู้เข้าใจปฏิบัติอยู่อย่างถูกต้องแบบหลังนี้ **ทิวฐิติ** จนถึง **สมาธิที่เขามิ ย่อมเป็นสัมมาไปหมด** (ดังนั้น) เขาจึงมี**อัญจังกิम्मรรค** ซึ่ง **เจริญจนเต็มบริบูรณ์ไปในตัว**

ถึงตอนนี้ ขอให้สังเกตพุทธพจน์ที่ตรัสต่อไปว่า

เมื่อเขาเจริญอุรียอัฏฐังคิก**มรรค**นี้้อยู่อย่างนี้ สติปัญญา แม่ทั้ง 4
สัมมปปธาน แม่ทั้ง 4 อธิธิบาท แม่ทั้ง 4 อินทรีย์ แม่ทั้ง 5 พละ แม่ทั้ง 5
โพชฌงค์ แม่ทั้ง 7 ก็ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์

และยังตรัสต่อไปอีกว่า

(พร้อมนั้น) เขาย่อมมีธรรม 2 อย่างนี้ ดำเนินเข้าคู่กันไป (ยุคนัทธะ) คือ
สมถะ และ วิปัสสนา

เขารู้เข้าใจแล้ว	เท่าทัน	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง	ปัญญา
เขารู้เข้าใจแล้ว	ละเสีย	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง	ปหาน
เขารู้เข้าใจแล้ว	เจริญ	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง	ภาวนา
เขารู้เข้าใจแล้ว	ลุถึง	ซึ่งธรรมทั้งหลายที่พึง	สังนิกริยา

โดยถือลำดับตามที่ตรัสในพระสูตรข้างต้น จึงจะแสดงหมวดธรรม
กลุ่มนี้ เริ่มจาก**มรรค** และธรรมที่เนื่องด้วยมรรคนั้น

ในเรื่อง**มรรค**นั้น ขอยกพุทธพจน์ส่วนหนึ่งมาแสดงนำไว้ ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมสรรเสริญ**สัมมาปฏิบัติ** ไม่ว่า
ของบรรพชิต หรือของคฤหัสถ์, คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็
ตาม ปฏิบัติชอบแล้ว เพราะการปฏิบัติชอบนั้นเป็นเหตุ ย่อม
ยังกุศลธรรมอันเป็นทางหลุดพ้นให้สำเร็จได้; ก็**สัมมาปฏิบัติ**
คืออะไร? ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ"

"ทางนั้น ชื่อว่าทางสายตรง ทิศนั้น ชื่อว่าทิศปลอดภัย รถ ชื่อ
ว่ารถไร้เสียง ประกอบด้วยวงล้อแห่งธรรม (ธรรมจักร) มีหิริ
เป็นฝา มีสติเป็นเกราะกัน ธรรมรถนั้นเราบอกให้มีสัมมาทิฐินำหน้า
เป็นสารถี บุคคลใดมียานเช่นนี้ จะเป็นสตรี หรือบุรุษ ก็ตาม
เขาย่อมไช้ยานนั้น (ขับไป) ถึงในสำนักแห่งนิพพาน"

[3.6] ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 บุพนิमितแห่งมรรค 7 และ วุฒิ 4

- **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2** (ทางเกิดแห่งแนวคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของปัญญาและชีวิตที่ดีงาม — *Sammādiṭṭhi-paccaya*: sources or conditions for the arising of right view)

1. ปรโตโฆสะ (“เสียงจากผู้อื่น”; การกระตุ้น ชักจูง หรืออิทธิพลจากภายนอกที่ดี เช่น คบหา ได้แบบอย่าง ฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนา บริจาค ชักถาม โดยเฉพาะการสดับลัทธิธรรมจากท่านผู้เป็น กัลยาณมิตร — *Paratoghosa*: “another's utterance”; inducement by others; hearing or learning from others)

ข้อนี้เป็น **ปัจจัยภายนอก** หรือปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม

2. โยนิโสมนสิการ (“การทำในใจโดยแยบคาย”; การคิดถูกวิธี หรือคิดเป็น, การรู้จักมองรู้จักคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และเข้าถึงความจริง เช่น ด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบ สืบสาวเหตุปัจจัย แยกแยะปัญหาและเรื่องราวทั้งหลายตามสภาวะและความสัมพันธ์ ฯลฯ — *Yonisomanasikāra*: reasoned attention; systematic attention; genetical reflection; analytical reflection)

ข้อนี้เป็น **ปัจจัยภายใน** ที่จะทำให้ฟังตนได้จริง

ข้อที่ 1 ในที่นี้ใช้คำกลางๆ และกว้างๆ ฟังทราบว่ **ปรโตโฆสะ** ฝายดีที่ท่านเห็น คือ **กัลยาณมิตรตตา** (ความมีมิตรดี/มีกัลยาณมิตร)

อาศัยธรรม ๒ อย่างนี้ ก็จะทำ**สัมมาทิฐิ**ให้เกิดขึ้น และชีวิตก็จะดำเนินก้าวไปใน **มรรคมีองค์ ๘** หรือ **อริยอัฏฐังคิกมรรค**

(ปัจจัยให้เกิดมัจฉาทิฏฐิ ก็มี 2 อย่าง คือ *ปรโตโฆสะ* ที่ไม่ดี และ *เอโยนิโสมนสิการ* คือตรงข้ามกับที่กล่าวมานี้)

ด้วยเหตุที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นข้อแรกของ*มรรค* ธรรม 2 อย่างนั้น จึงเป็น*บุพนิमितแห่ง*(การเกิดขึ้นของ)*มรรค* ด้วย

บุพนิमितแห่งมรรค นั้น นอกจาก*ปรโตโฆสะ*ที่ดี และ*เอโยนิโสมนสิการ* แล้ว ยังมีอีก 5 ข้อ รวมเป็น *บุพนิमितแห่งมรรค 7*

- **บุพนิमितแห่งมรรค 7** (ธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า มรรคมือองค์ 8 ประการอันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ดุจแสงอรุณเป็นบุพนิमितของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย, แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี, รุ่งอรุณของการศึกษา — *Magguppāda-pubbanimitta*: a foregoing sign for the arising of the Noble Eightfold Path; precursor of the Noble Path; harbinger of a good life or of the life of learning)

1. กัลยาณมิตตตา (ความมีกัลยาณมิตร, มีมิตรดี, คบหาคนที่เป็นแหล่งแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: good company; having a good friend; association with a good and wise person)

2. สิลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล, การทำศีลให้ถึงพร้อม, ตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม — *Sīla-sampadā*: perfection of morality; accomplishment in discipline and moral conduct)

3. จันทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจันทะ, การทำจันทะให้ถึงพร้อม, ความใฝ่ใจอยากจะทำกิจหน้าที่และสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม, ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ — *Chanda-sampadā*: perfection of aspiration; accomplishment in constructive desire)

4. อัตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว, การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา [ที่จะเป็น ภาวิตัตต์ คือผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว] — *Attasampadā*: perfection of oneself; accomplishment in self that has been well trained; dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential; self-actualization)

5. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ, การทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม, การตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย — *Diṭṭhi-sampadā*: perfection of view; accomplishment in view; to be established in good and reasoned principles of thought and belief)

6. อปัมมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท, การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม — *Appamāda-sampadā*: perfection of heedfulness; accomplishment in diligence)

7. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ, การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม, ความฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง — *Yonisomanasikāra-sampadā*: perfection of wise reflection; accomplishment in systematic attention)

เมื่อใดธรรมที่เป็นบุพนิमित 7 ประการนี้ แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดมีในบุคคลแล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้มาก ซึ่ง**มรรคมงคล 8** คือจักดำเนินก้าวไปใน**มัชฌิมาปฏิปทา**

ด้วยเหตุที่เป็น “บุพนิमितแห่งมรรค” ธรรมทั้ง 7 นี้ จึงเรียกได้ว่าเป็น “**บุพภาคของการศึกษา**” คือเป็นเบื้องต้นที่นำเข้าสู่**ไตรสิกขา**

บุพนิมิตแห่งมรรค 7 ซึ่งมีปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ 2 เป็นหลักใหญ่คุมหัวและท้ายขบวนนี้ เป็นตัวนำเข้าสู่มรรค และหนุนให้ก้าวไปในมรรค แต่ในการก้าวไปในมรรค คือทางชีวิตที่ชอบธรรมและเจริญอกงาม ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ จะต้องเน้นการพัฒนาปัญญา ตามหลัก**ปัญญาวุฒิตรรคม 4**

- **ปัญญาวุฒิตรรคม 4** (ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญอกงามแห่งปัญญา, หลักการพัฒนาปัญญา — *Paññāvuddhi-dhamma*: virtues conducive to growth in wisdom; principle of wisdom-development)

1. สัปปริสสังเสวะ (“เสวนาสัตบุรุษ”, คบหาผู้รู้ผู้ทรงธรรมเป็นกัลยาณมิตร, เสวนา คือเลือกคบหาอยู่ใกล้คนดีมีปัญญา เข้าถึงแหล่งความรู้ และแบบอย่างหรือผู้นำทางที่ดี — *Sappurisa-saṁseva*: association with good and wise persons)

2. สัทธัมมัสสวณะ (“สดับสัทธรรม”, เสาะสดับธรรมของสัตบุรุษ, ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ที่เป็นหลักเป็นสาระจริงแท้ — *Saddhammasavana*: hearing the good teaching)

3. โยนิโสมนสิการ (“ทำในใจโดยแยบคาย”, รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถุกวิธี, รู้จักคิดวิเคราะห์วิจัยสิ่งที่ได้เล่าเรียนนั้น ให้รู้ความจริงแจ่มชัด และจับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ — *Yoniso-manasikāra*: analytical reflection; wise attention)

4. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (“ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม”, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก, นำความรู้เข้าใจที่ได้จากการเล่าเรียนวิเคราะห์วิจัยไปปฏิบัติหรือใช้ ให้หลักการและวิธีปฏิบัติทั้งหลายประสานสอดคล้องเป็นระบบสัมพันธ์อันถูกต้องที่จะสัมฤทธิ์ผลบรรลุจุดหมาย, ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม — *Dhammānuddhammapaṭipatti*: practice in accord with the system of the Dhamma; living in conformity with the Dhamma)

วงการเล่าเรียนธรรมสืบกันมาในประเทศไทย รู้จักธรรมหมวดนี้ในชื่อสั้นๆ ว่า **วุฒิ/วุทธิ 4** และอธิบายความหมายแบบที่มุ่งให้คนทั่วไปนำไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างๆ

ปัญญาวุฒิธรรม 4 นี้ เป็น **โสตปาตติยังคะ 4** (“องค์คุณเครื่องบรรลุนโสตตา”, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นโสตตาบัน) คือเป็นองค์ประกอบหลักที่ทำให้เข้าถึง **กระแส (=มรรค - ส.ม.19/1430/434=S.V.347)** ที่นำไปสู่การตรัสรู้ และเป็นคุณสมบัติชุดหนึ่ง que แสดงถึงความเป็นโสตตาบัน

พจนานุกรมฯ = [179]

A.II.245.

อง.จตุกก.21/248/332.

[3.7] มรรคมีองค์ 8 หรือ **อัฐังคิกมรรค** (เรียกเต็มว่า **อริยอัฐังคิกมรรค** แปลว่า “ทางมีองค์แปดประการ อันประเสริฐ” หรือ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** แปลว่า “ทาง/ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์” — *Att haṅgika-magga: the Noble Eightfold Path*)

องค์ 8 ของมรรค (มัคคังคะ — factors or constituents of the Path) มีดังนี้

1. สัมมาทิฎฐิ (เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ **อริยสัจ 4** หรือ เห็น **ไตรลักษณ์** หรือ **รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล** หรือเห็น **ปฏิจาสุมุปบาท** — *Sammāditthi: Right View; Right Understanding*)

2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ ได้แก่ **เนกขัมมสังกัปปิ** (ความคิดปลอดจากกาม, ความคิดไม่ครุ่นข้องหรือเคลือบแฝงด้วยความอยากได้ใครเอาแสเสพ, คิดในทางสละ ไม่โลภ) **อพยบาทสังกัปปิ** (ความคิดปลอดจากความมุ่งร้ายแค้นเคือง, คิดด้วยเมตตา) **อวิหิงสาสังกัปปิ** (ความคิดปลอดจากการข่มเหงเบียดเบียน, คิดเกื้อการุณย์) — *Sammāsankappa: Right Thought*)

3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ ได้แก่ เว้นวจีหุจฺริต 4 กล่าววจีสุจฺริต 4*
— *Sammāvācā*: Right Speech)
4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ ได้แก่ เว้นกายหุจฺริต 3 ประกอบ
กายสุจฺริต 3 — *Sammākammanta*: Right Action)
5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
— *Sammā-ājīva*: Right Livelihood)
6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ ได้แก่ การเพียรพยายามตามหลัก
ปธาน หรือ สัมมัปปธาน 4 — *Sammāvāyāma*: Right Effort)
7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ ได้แก่ การมีสติทัน ที่ดำเนินไปตามหลัก สติ
ปฏฺฐาน 4 — *Sammāsati*: Right Mindfulness)
8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ การมีสมาธิที่เจริญขึ้นตามหลัก
ฌาน 4 — *Sammāsamāधि*: Right Concentration)

องค์ 8 ของมรรค จัดรวมเป็น 3 หมวด ตรงกับไตรสิกขา คือ ข้อ 3, 4, 5 เป็น ศีล ข้อ 6, 7, 8 เป็น สมาธิ ข้อ 1, 2 เป็น ปัญญา ดู [1.6] สิกขา 3; และหมวดธรรมที่อ้างถึงทั้งหมด

มรรคมองค์ 8 นี้ เป็นอริยสัจจ ข้อที่ 4 และได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิบัติทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่ง ความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดปัญหา ไม่ข้องแวะที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมณานุโยค ดู [3.1] อริยสัจจ 4

พจนานุกรมฯ = [293]

D.II.312; M.I.61; M.III.251; Vbh.235.

จน กุมภกรรมา [3.7]

ที่.ม.10/299/348; ม.ม.12/149/123; ม.อ.14/704/453; อภิ.วิ.35/569/307.

* วจีสุจฺริต 4 นอกจากที่แสดงข้างต้น [2.8] (หน้า ๒๗) บางแห่งตรัสระบุว่า ได้แก่

1. สัจจวาจา คือ คำจริง, พูดตรงตามที่เป็นจริง
2. อปิสุณวาจา คือ คำพูดไม่ส่อเสียด, พูดสมานสามัคคี
3. สันทวาจา คือ คำอ่อนโยน, พูดสุภาพ ไพเราะ
4. มันทาภาสา คือ ถ้อยคำที่เกิดจากความคิด, พูดด้วยความรู้คิด, พูดจามี เหตุผลแต่พอประมาณ, พูดแต่พอดี

[3.8] สติปัฏฐาน 4 (ที่ตั้งของสติ หรือการตั้งอยู่แห่งสติ หมายถึง การมีสติปรากฏตัวทำงานพร้อมอยู่ อันคอยกำกับจิตใจไว้ ให้ทันต่ออารมณ์ คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องรับรู้รับทราบ โดยช่วยให้ปัญญาตามดูรู้ทันมองเห็นสิ่งนั้นๆ ตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน แล้วดำรงจิตเป็นอิสระอยู่ได้ ไม่เกิดมีความติดใจ-ขัดใจ ยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ประุ้งแต่ง-เอนเอียง ขึ้นมาครอบงำ — *Satipatthāna: foundations of mindfulness*)

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วย สัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันสภาวะและความเคลื่อนไหวเป็นไปทางกาย โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงกาย ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Kāyā-nupassanā~: contemplation of the body; mindfulness as regards the body*)
 ทานจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ *อานาปานสติ* กำหนดลมหายใจ 1 *อิริยาบถ* กำหนดดูรู้ทันอิริยาบถ 1 *สัมปชัญญะ* สร้างสัมปชัญญะในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอย่าง 1 *ปฏิกูลมนสิการ* พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ 1 *ธาตุมนสิการ* พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ 1 *นวลวิถิกา* พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน 9 ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น 1

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วย สัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันเวทนา โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Vedanānupassanā~: contemplation of feelings; mindfulness as regards feelings*) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึก

เวทนา อันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามีส และเป็นนิรามิส ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วยสัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันจิต โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงจิต ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Cittānupassanā*~: contemplation of mind; mindfulness as regards mental conditions) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่มี/ไม่มี ราคะ มี/ไม่มีโทสะ มี/ไม่มีโมหะ เกร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ ใดๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การมีสติตั้งกำหนดอยู่ พร้อมด้วยสัมปชัญญะคือปัญญา ที่ตามดูรู้ทันธรรมคือสิ่งที่รู้ที่คิดอยู่ในใจ โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงของมัน ที่เป็นแต่เพียงธรรม ไม่หลงไปตามที่ยึดถือกันว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Dhammānupassanā*~: contemplation of mind-objects; mindfulness as regards ideas) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นีวรณ 5 ชั้น 5 आयตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมัน อย่างนั้นๆ.

มีพุทธพจน์แสดงว่า **สติปัฏฐาน 4** นี้ เจริญปฏิบัติทำให้มากแล้ว จะทำ **โพชฌงค์ 7** ให้บริบูรณ์ (เช่น ส.ม.19/395/105)

พจนานุกรมฯ = [312]

D.II.290-315; M.I.55-63.

ที่.ม.10/273-300/325-351; ม.ม.12/131-152/103-127.

[3.9] ปธาน 4 (ความเพียร — *Padhāna*: effort; exertion)

1. **สังวรปธาน** (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งป้องกัน บาปอกุศลธรรม สิ่งชั่วร้ายเสียหาย ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น — *Samivara-padhāna*: the effort to prevent; effort to avoid)

2. **ปหานปธาน** (เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรม สิ่งชั่วร้ายเสียหาย ที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้หมดไป — *Pahāna-padhāna*: the effort to abandon; effort to overcome)

3. **ภาวนापธาน** (เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรม สิ่งดีงามเป็นคุณ ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น — *Bhāvanā-padhāna*: the effort to develop)

4. **อนุรักษนปธาน** (เพียรอนุรักษ คือ เพียรรักษากุศลธรรม สิ่งดีงาม เป็นคุณ ที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ — *Anurakkhanā-padhāna*: the effort to maintain)

ปธาน 4 นี้ เมื่อมาในชุด **โพธิปักขิยธรรม 37** เรียกชื่อเต็มว่า **สัมมปปธาน 4** (ความเพียรชอบ, ความเพียรถ้วนทั่ว หรือความเพียรใหญ่ — *Sammappadhāna*: right exertions; great or perfect efforts)

พจนานุกรมฯ = [156]

A.II.74,16,15.

อง.จตุกก.21/69/96; 14/20; 13/19.

[3.10] อิทธิบาท 4 (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณธรรมที่นำไปสู่

ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย — *Iddhipāda*: path of accomplishment; basis for success)

1. จันทะ (ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ดียิ่งขึ้นไป — *Chanda*: will; zeal; aspiration)

2. วิริยะ (ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาจริง ไม่ท้อถอย — *Viriya*: energy; effort; exertion; perseverance)

3. จิตตะ (ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตมั่นแน่วในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่งานที่ — *Citta*: thoughtfulness; active thought; dedication)

4. วิมังสา (ความไตร่ตรอง รวมทั้งทดลองเพื่อตรวจสอบ-ปรับแก้ คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ วิเคราะห์วิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น — *Vimāṃsā*: investigation; examination; reasoning; trial; testing)

จำให้ยาวว่า:

๑. ใจรักอยากทำ

๒. เพียรพยายามก้าวไป

๓. ใจมุ่งแน่วตลอดเวลา

๔. ใช้ปัญญาตรวจตราปรับแก้

คำอธิบายข้างต้นนี้ เน้นความหมายที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากคนมักรู้จักอิทธิบาทในแง่ที่เกี่ยวกับการงานและการดำเนินชีวิตทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ฟังทราบว่าเป็นโพธิปักขิยธรรมนี้ **อิทธิบาท** เป็นองค์ธรรมสำคัญในการสร้างสมาธิ

[3.11] อินทรีย์ 5 และ พละ 5

ก. **อินทรีย์ 5** (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน — *Indriya*: controlling faculty)

1. **ศัทธา** (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence)
2. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: energy; effort)
3. **สติ** (ความระลึกได้ — *Sati*: mindfulness)
4. **สมาธิ** (ความตั้งจิตมั่น — *Samādhi*: concentration)
5. **ปัญญา** (ความรู้ทั่วชัด — *Paññā*: wisdom; understanding)

ในการเจริญธรรมหมวดนี้ ท่านเน้น **อินทรีย์สมตา** (ความเสมอหรือสมดุลกันของอินทรีย์) คือ

ให้	1. คือ ศัทธา	สมดุลกับ	5. คือ ปัญญา
และให้	2. คือ วิริยะ	สมดุลกับ	4. คือ สมาธิ
ทั้งนี้ โดยมี	3. คือ สติ	คอยตรวจ	และเตือน

พจนานุกรมฯ = [258]

S.V.191-204; 235-237; Ps.II.1-29.

เล่ม19/843-900/256-271; 1061-1069/310-312;

พ.ปฎิ.31/423-463/300-344.

ข. **พละ 5** (ธรรมอันเป็นกำลัง — *Bala*: power)

ได้แก่ องค์ธรรม 5 อันมีชื่อตรงกับ **อินทรีย์ 5** ที่กล่าวแล้ว คือ

1. **ศัทธา** (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence)
2. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: energy; effort)
3. **สติ** (ความระลึกได้ — *Sati*: mindfulness)
4. **สมาธิ** (ความตั้งจิตมั่น — *Samādhi*: concentration)
6. **ปัญญา** (ความรู้ทั่วชัด — *Paññā*: wisdom; understanding)

ธรรมหมวดนี้ ที่เรียกว่า **พละ** เพราะความหมายว่า เป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความรู้ศรัทธาเป็นต้นแต่ทุกอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้

ส่วนที่เรียกว่า **อินทรีย์** เพราะความหมายว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือเป็นเจ้าการ ในการครอบงำเสียซึ่งความรู้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง ตามลำดับ

พจนานุกรมฯ = [228]

D.III.239; A.III.10; Vbh.342.

ที่ป.ท.11/300/252; อภ.ป.ท.จก.22/13/11; อภ.วิ.35/844/462.

[3.12] โปชฌงค์ 7 (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ — *Bojjhaṅga*: enlightenment factors)

1. **สติ** (ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง — *Sati*: mindfulness)
2. **ธัมมวิจยะ** (ความเพินธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม — *Dhammavicaya*: truth investigation)
3. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: effort; energy)
4. **ปีติ** (ความอิมใจ — *Pīti*: zest; rapture)
5. **ปัสสัทธิ** (ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ, ความรื่นสบายกายใจ — *Passaddhi*: tranquillity; calmness)
6. **สมาธิ** (ความมีใจตั้งมั่น, จิตสงบแน่วอยู่ในอารมณ์ — *Samādhi*: concentration)
7. **อุเบกขา** (ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง — *Upekkhā*: equanimity)

แต่ละข้อเรียกเต็ม มี **สัมโพชฌงค์** ต่อท้ายเป็น **สติสัมโพชฌงค์** เป็นต้น.

พจนานุกรมฯ = [281]

D.III.251,282; Vbh.277.

ที่ป.ท.11/327/264; 434/310; อภ.วิ.35/542/306.

[3.13] ภาเวตัพพรหม 2 (ธรรมที่พึงภาวนา คือควรทำให้เกิดให้ มีขึ้น, ธรรมที่ควรเจริญหรือบำเพ็ญ, สิ่งที่จะต้องปฏิบัติหรือลงมือทำ — *Bhāvetabba-dhamma*: things to be developed or practiced)

1. สมถะ (ความสงบใจ, ความเรียบสงบอยู่ตัวของจิต รวมทั้งการฝึกอบรม จิตให้เกิดความสงบเช่นนั้น, สมาธิ และการฝึกสมาธิ — *Samatha*: calm; tranquillity; concentration)

2. วิปัสสนา (การเห็นแจ้ง, ปัญญาเห็นแจ้งความจริงแห่งสภาวะธรรม รวมทั้งการฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริงเช่นนั้น — *Vipassanā*: insight; penetration; understanding)

ความจริง ธรรมหมวดนี้กล่าวรวมไว้แล้วใน [3.1] ธรรม 4 ข้อที่ 4 แต่ ยกมาแสดงจำเพาะในที่นี้อีก เพราะในการปฏิบัติธรรม/การเจริญภาวนา/ การพัฒนาคนนั้น **สมถะ**และ**วิปัสสนา** หรือ **สมาธิ**และ**ปัญญา** เป็นแกน ประสานที่พึงให้มียืนตัวเป็นหลักคู่กันไปโดยตลอด ดังมีพุทธพจน์ตรัสย้ำบ่อยๆ (เป็น “ยุคนธ์”; ดูพุทธพจน์ ท้ายหมวด [3.9] *โทติปักขียธรรม 37*)

พึงสังเกตว่า ธรรมสองอย่างนี้ ในพระไตรปิฎกเรียกสั้นๆ ว่า **สมถะ** และ **วิปัสสนา** เท่านั้น และมักตรัสไว้คู่กัน

โดยเฉพาะในพระอภิธรรม ท่านแสดงความหมายไว้ว่า

1. **สมถะ** ได้แก่ สัมมาสมาธิ และ
2. **วิปัสสนา** ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เช่น อภ.ส.34/867/336)

ในคัมภีร์รุ่นอรุทธกถา เกิดมีการใช้คำว่า **สมถภาวนา** และ **วิปัสสนาภาวนา** แล้วมีบางคัมภีร์ในยุคหลังเรียกรวมว่า “ภาวนา 2” และใช้กันมา จึงกลายเป็นหมวดธรรมที่ชื่อว่า **ภาวนา 2**

- **ภาวนา 2** (การเจริญ, การทำให้เกิดให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนาคน หรือพัฒนาชีวิต ในระดับจิตใจและปัญญา — *Bhāvanā*: development)
  1. สมถภาวนา (การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ, การฝึกสมาธิ — *Samatha-bhāvanā*: tranquillity development)
  2. วิปัสสนาภาวนา (การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง, การเจริญปัญญา — *Vipassanā-bhāvanā*: insight development)

ความจริง หมวดธรรมที่เรียกว่า ภาวนานั้น ในพระไตรปิฎกมีแต่ ชุด

- **ภาวนา 3** (ที.ป.11/228/231) คือ กายภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา
- **ภาวนิต 4** (เช่น ขุ.จ.30/148/70) ซึ่งหมายถึง ผู้ได้เจริญ **ภาวนา 4** คือ
  1. กายภาวนา
  2. คีลภาวนา
  3. จิตตภาวนา
  4. ปัญญาภาวนา

ดู [1.11] ภาวนา 4 และ ภาวนิต 4

ในคัมภีร์สมัยหลัง บางที่เรียก สมถะ และ วิปัสสนา นี้ ว่า **กรรมฐาน 2** (อารมณฺ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา, ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต, วิธีฝึกอบรมจิต — stations of mental exercises; mental exercise; ส.ค.ท.51; Comp.202)

รวมความ ที่เรียก **ภาวนา 2** ก็ดี **กรรมฐาน 2** ก็ดี เป็นความนิยมภายหลัง

สาระสำคัญอยู่ที่พึงตระหนักว่า สมถะ และ วิปัสสนา (*สมาธิ และ ปัญญา*) เป็นแกนหลักในการเจริญโพธิปักขิยธรรมหรือการปฏิบัติตามมรรคทั้งหมด

พูดง่าย ๆ ว่า ในการฝึกศึกษาพัฒนาของคน ตั้งแต่ต้นจนเป็นพุทธะ จะต้องมีความอยู่ตัวได้ที่ของจิต และปัญญาที่ยั่งยืนถึงความจริงตามสภาวะเป็นแกนโดยตลอด จึงจะเป็นการพัฒนาได้จริง

พจนานุกรมฯ = [36]

D.III.273; A.I.60.

ที.ป.11/379/290; อ.จ.ท.20/275/77.

ค. ปฏิเวธภูมิ

[3.14] สังโยชน์ 10 (กิเลสอันผูกใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล — *Samyojana*: fetters; bondage)

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ — *Orambhāgiya*~: lower fetters)

1. **สักกายทิฏฐิ** (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นตน เป็นต้น — *Sakkāyadiṭṭhi*: personality-view; false view of individuality)
2. **วิจิกิจฉา** (ความสงสัย, ความลังเล ไม่แน่ใจ — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)
3. **สีลพตปรามาส** (ความถือมั่นศีลพต โดยสักว่าทำตามๆ กันไป อย่างงมงายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร — *Sīlabbata-parāmāsa*: adherence to rules and rituals)
4. **กามราคะ** (ความกำหนัดในกาม, ความติดใจในกามคุณ — *Kāmarāga*: sensual lust)
5. **ปฏิฆะ** (ความกระทบกระทั่งในใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง — *Paṭigha*: repulsion; irritation)

ข. อุทฺธัมภาคิยสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง — *Uddhambhāgiya*~: higher fetters)

6. **รูปราคะ** (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต, ความปรารถนาในรูปภพ — *Rūparāga*: greed for fine-material existence; attachment to realms of form)

7. อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม, ความปรารถนาในอรูปภพ — *Arūparāga*: greed for immaterial existence; attachment to formless realms)

8. มานะ (ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ — *Māna*: conceit; pride)

9. อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน— *Uddhacca*: restlessness; distraction)

10. อวิชชา (ความไม่รู้จริง, ความหลง — *Avijjā*: ignorance)

ทั้งนี้ในหลายพระสูตร เรียกต่างไปบ้าง (หมายความเท่ากัน) คือ
 ข้อ 4 กามราคะ   มักเรียก   กามฉันทะ (บางที่ว่า อภิขณา)
 ข้อ 5 ปฏิมะ   มักเรียก   พยาบาท

พระอริยบุคคล 4 ละสังโยชน์ 10 นี้ได้ ตามลำดับ ดังนี้
 พระโสดาบัน ละสังโยชน์ 3 ข้อต้น (สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส)
 พระสกทาคามี ละสังโยชน์ 3 ข้อต้นแล้วทำราคะโทสะโมหะให้เบาบางลงอีก
 พระอนาคามี ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง 5
 พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง 10

พึงสังเกตว่า กิเลสสำคัญชุดหนึ่ง ที่กล่าวถึงบ่อยมาก คือ [2.15] **นิรวรณ 5** ซึ่งเห็นได้ว่ารวมอยู่ใน **สังโยชน์ 10** นี้

ถ้าทำจิตให้ตั้งมั่นสงบถึงขั้นระงับ **นิรวรณ 5** ได้ (เป็นฝ่ายสมถะ) ก็จะมีสมาธิที่เป็นอุปบหนา (แนวสันทิขั้นได้ฉาน) แต่ **นิรวรณ 5** นั้นสงบเพียงชั่วคราว

ถ้าเจริญปัญญารู้แจ้งสภาวะทำจิตให้สิ้น **นิรวรณ 5** (เป็นฝ่ายวิปัสสนา) ก็จะมีหมด **นิรวรณ 5** นั้นถาวรสิ้นเชิง เป็นพระอรหันต์

ในกรณีหลังนี้ การละ **นิรวรณ 5** ได้หมด คลุมมาเองถึงการละ **สังโยชน์ 10** ได้หมดด้วย

กิเลสชุดหนึ่งซึ่งมีรายชื่อจำนวนมาก ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธรรม ในชื่อว่า *อกุศลเจตสิก* (สภาพจิตที่เป็นอกุศล) มี 14 อย่าง คือ

1. โมหะ   2. อหิริกะ   3. อนัตตปโป   4. อุทัจจจะ

4 อย่างนี้ เกิดทุกครั้งที่มือกุศลจิต อีก 10 นอกนี้เกิดตามกรณี คือ

5. โลภะ   6. ทิฏฐิ   7. มานะ   8. โทสะ   9. อิสสา
10. มัจฉริยะ   11. กุกกุจจะ   12. ถีนะ   13. มิตถะ   14. วิจิกิจฉา

กิเลส 14 นี้ ละโดย พระอริยบุคคล 4 ตามลำดับ ดังนี้

- ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ ละด้วยมรรคที่ทำให้เป็นพระ**โสดาบัน**
- โลภะระดับกามราคะ โทสะ/พยาบาท กุกกุจจะ ละด้วยมรรค...พระ**อนาคามี**
- โลภะระดับรูปราคะ+อรูปราคะ โมหะ อหิริกะ อนัตตปโป มานะ ถีนะ มิตถะ อุทัจจจะ ละด้วยมรรค...พระ**อสหัตถ์**

(พระ**โสดาบัน** ละ โลภะ/กามราคะ กับ โทสะ/ปฏิฆะ/พยาบาท อย่างหยาบที่ ทำให้ไปอบาย และละอคติ ทั้ง 4 ได้ด้วย)

จะเห็นว่า *กิเลส 10* หรือ *กิเลสวัตรู 10* (โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทัจจจะ อหิริกะ อนัตตปโป) ที่กล่าวถึงหลายแห่ง โดยเฉพาะในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม ก็รวมอยู่ครบในรายชื่อกิเลส ที่แสดงแล้วนี้

หมายเหตุ: พึงทราบความหมายของบางคำ ซึ่งยังไม่ได้กล่าวที่อื่น

อหิริกะ (ความไม่ละอายบาป — *Ahirika*: shamelessness; lack of moral shame)

อนัตตปโป (ความไม่เกรงกลัวต่อบาป — *Anottappa*: fearlessness of wrongdoing; lack of moral dread)

อิสสา (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)

มัจฉริยะ (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)

พจนานุกรมฯ = [329]

[3.15] สุข 2 (ความสุข — *Sukha*: pleasure; happiness)

1. **สามีสสุข** (สุขอิงามิส, สุขอาศัยเหยื่อล่อ, สุขขึ้นต่อวัตถุคือสิ่งเสพหรือกามคุณ — *Sāmisa-sukha*: carnal or sensual happiness)

2. **นिरามิสสุข** (สุขไม่อิงามิส, สุขไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ, สุขไม่ขึ้นต่อสิ่งเสพ, สุขโปร่งโล่งเพราะใจสงบหรือได้รู้แจ้งตามเป็นจริง, สุขที่เป็นอิสระ [อย่างสูงสุดคือนิพพาน] — *Nirāmis-sukha*: happiness independent of material things or sensual desires; bliss of freedom)

พจนานุกรมฯ = [53]

A.I.80.

อ.จ.ท.ก.20/313/101.

[3.16] นิพพาน 2 (สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสระภาพสมบูรณ์ — *Nibbāna*: Nirvāṇa; Nibbāna) ในพระบาลีเรียกว่า **นิพพานธาตุ 2**

1. **สอุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ — *Saupādisesa-nibbāna*: Nibbāna with the substratum of life remaining)

2. **อนุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ — *Anupādisesa-nibbāna*: Nibbāna without any substratum of life remaining)

นิพพาน 2 อย่างนี้ มีพุทธพจน์ตรัสอธิบายไว้ว่า (ช.อิตติ.25/222/258=It.38.)

1. = ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ (= กิเลสบริณิพพาน — *Kilesa-parinibbāna*: extinction of the defilements)

2. = ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ (= ขันธ์ปริณิพพาน — *Khandha-parinibbāna*: extinction of the Aggregates) หรือ

1. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ 5 รับรู้สุขทุกข์อยู่

2. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว

อันหนึ่ง ฟังสังเกตว่า **นิพพาน 2** นี้มีความหมายต่างจาก **บุคคล 2** กล่าวคือ

1. สอุปาทิเสสบุคคล = พระเสขะ
2. อนอุปาทิเสสบุคคล = พระอเสขะ

พจนานุกรมฯ = [27]

It.38; A.IV.77,379.

ช. อดิ.25/222/258; อ.จ.สตตก.23/53/77; อ.จ.นวก.23/216/394.

[3.17] อริยบุคคล 4 (บุคคลผู้ประเสริฐ, ผู้บรรลुरुธรรมพิเศษ ^{ตั้ง} ตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป, ผู้เป็นอารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา — *Ariya-puggala*: noble individuals; holy persons)

1. โสดาบัน (“ผู้ถึงกระแส”, ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว — *Sotāpanna*: Stream-Enterer)
2. สกทาคามี (“ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว”, ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว — *Sakadāgāmi*: Once-Returner)
3. อนาคามี (“ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก”, ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว — *Anāgāmi*: Non-Returner)
4. อรหันต์ (“ผู้ควร”, “ผู้หักง่าแห่งสงสารแล้ว”, ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว — *Arahanta*: the Worthy One)

พระอริยบุคคล 4 ระดับนี้ แต่ละระดับแยกเป็นคู่หนึ่งๆ จึงรวมเป็น **พระอริยบุคคล 8**

แยกเป็น **มรรคสมัยสี่** (ผู้พร้อมด้วยมรรค) 4, **ผลสมัยสี่** (ผู้พร้อมด้วยผล) 4

1. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Stream-Entry; one established in the Path of Stream-Entry)
2. โสดาบัน (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล — one who has entered the Stream; one established in the Fruition of Stream-Entry; Stream-Enterer)

3. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสทาคามีผล (พระผู้ตั้งอยู่ในสทาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Once-Returning; one established in the Path of Once-Returning)
4. สทาคามี (ท่านผู้บรรลุสทาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในสทาคามีผล — one established in the Fruition of Once-Returning; Once-Returner)
5. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล (พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Non-Returning; one established in the Path of Non-Returning)
6. อนาคามี (ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล — one established in the Fruition of Non-Returning; Non-Returner)
7. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผล (พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Arahantship; one established in the Path of Arahantship)
8. อรหันต์ (ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล — one established in the Fruition of Arahantship; Arahant)

ทั้ง 8 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า *ทักขิไณยบุคคล 8*

พระอริยบุคคล 4 หรือ 8 นี้จัดรวมเป็นพระอริยบุคคล 2 ประเภท คือ

1. **เสขะ** (พระเสขะ, พระผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่พระอริยบุคคล 7 เบื้องต้นในจำนวน 8 — *Sekha: the learner*)
2. **อเสขะ** (พระอเสขะ, พระผู้ไม่ต้องศึกษา ได้แก่ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว คือ พระอรหันต์ — *Asekha: the adept; the arahant*)

ทั้ง 2 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาเรียกว่า *ทักขิไณยบุคคล 2*.

ดู [3.5] สันโยชน์ 10.

พจนานุกรมฯ = [56; 57; 55]

D.I.156.

D.III.255; A.IV.291; Pug 73.

A.I.62.

นัย ที่.สี.9/250-253/199-200.

ที่.ปา.11/342/267; จ.จ.อ.จ.ก.23/149/301; อภิ.ปุ.36/150/233.

อง.ทุก.20/280/80

พิเศษ

ผู้ศรัทธาควรทราบ

[4.1/๔๕] ลังเวชนียสถาน 4 (สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, ที่กระตุ้นเตือนใจ, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดู เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งชวนช่วยประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ กระทำสักการะบูชา อันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ —

Samvejanīyatthāna: places apt to cause the feeling of urgency; places made sacred by the Buddha's association; places to be visited with reverence; the four Buddhist Holy Places)

1. ชาตสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าประสูติ คือ อุทยานลุมพินี — *Jātatt hāna*: birthplace of the Buddha)

2. อภิสัมพุทธสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้อันตรัสมาสัมโพธิญาณ คือ ควางโพธิ์ที่ตำบลพุทธคยา — *Abhisambuddhatthāna*: place where the Buddha attained the Enlightenment)

3. รัมมจักกัปปวัตตนสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา รัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ปัจจุบันเรียกว่าสารนาถ — *Dhammacakkappavattanaṭṭhāna*: place where the Buddha preached the First Sermon)

4. ปรีนิพพุตสถาน (ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จปรินิพพาน คือ ที่ศาลาเวฬุทายาน เมืองกุสินารา — *Parinibbutatthāna*: place where the Buddha passed away into Parinibbāna)

ความเป็นมา และลักษณะทั่วไป

ของ

“ภูมิธรรมชาวพุทธ”

จากจุดเริ่มที่คุณโยมนาม พุณวัตร จะพิมพ์หมวดธรรมเรื่องคุณพระรัตนตรัย และหมวดธรรมอื่นที่ง่าย ๆ ซึ่งได้เลือกตัดจาก **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** รวม ๑๖ หมวด ใน ๑๒ หน้า ทำเป็นหนังสือเล่มเล็กๆ และได้แจ้งให้ทราบเมื่อ ๕ มิ.ย. ๒๕๔๖ เนื้อหาสาระได้งอกและขยายมาจนกลายเป็นหนังสือเล่มนี้

ครั้งนั้น ผู้เรียบเรียงได้เลือกหมวดธรรมที่น่าเรียนรู้มารวมเพิ่มขึ้น กลายเป็น ๔๕ หมวด ใน ๖๔ หน้า เมื่อจัดเตรียมเรียบร้อยแล้ว ได้พิมพ์ครั้งแรกเสร็จเมื่อ ๒๔ ก.ค. ๒๕๔๖ ตรงพอดีมงคลวาระอายุครบ ๙๓ ปี ของคุณโยมนาม พุณวัตร

ในการจัดทำช่วงนั้น และหลังจากนั้น หนังสือนี้ มีความเป็นมา และลักษณะทั่วไป ที่ควรทราบ ดังนี้

- แม้ว่าจะนำหมวดธรรมมาจาก **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** แต่ได้จัดกลุ่มจัดหมู่ใหม่ ไม่เรียงตามลำดับตัวเลขและอักษรอย่างพจนานุกรมฯ นั้น โดยในที่นี้จัดเป็นชุดเป็นประเภท ตามระบบความสัมพันธ์ของหลักธรรม และให้เหมาะกับการใช้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติ (ไม่มุ่งสำหรับการค้นหาอย่างพจนานุกรมฯ)
- ที่ว่ามี ๔๕ หมวดธรรมนั้น ถ้านับตามพจนานุกรมฯ มี ๖๖ หมวดธรรม แต่ที่จำนวนลดลงไปถึง ๒๑ หมวดนั้น ก็เพราะหลายหมวดเป็นเรื่องเนื่องกัน มาด้วยกัน ควบคู่กัน หรือเป็นส่วนขยายกัน (เช่น **บุญกิริยาวัตถุ 3** กับ **บุญกิริยาวัตถุ 10**) จึงจัดรวมให้อยู่ด้วยกัน
- แม้จะจัดลำดับหมวดธรรมใหม่ต่างระบบ แต่ได้บอกเลขลำดับหมวดในพจนานุกรมฯ กำกับไว้ท้ายหมวดธรรมนั้นๆ ด้วย เพื่อให้โยงกับพจนานุกรมฯ นั้น และสามารถย้อนไปค้นได้

- เนื่องจากหนังสือนี้มีหมวดธรรมจำนวนไม่มาก และต้องมีการจัดเตรียมต้นฉบับใหม่อยู่แล้ว อีกทั้งมีลักษณะเฉพาะบางอย่าง เช่น มีหมวดธรรมที่เกี่ยวเนื่องมาเข้าสู่ด้วยกัน และมุ่งให้ได้ประโยชน์ในการใช้ศึกษาเล่าเรียนอย่างเป็นลำดับและเป็นระบบ จึงได้ถือโอกาสปรับปรุงเพิ่มเติมคำอธิบาย ตลอดจนเชื่อมโยงเนื้อหาให้ต่อเนื่องกันด้วย

คำอธิบายที่ปรับ-เพิ่มในหนังสือนี้ ถือเป็นส่วนปรับปรุงของพจนานุกรมฯ ที่จะนำไปใช้ในการพิมพ์ครั้งต่อไปด้วย อย่างน้อยก็เป็นผลดีพลอยได้ในขณะที่ยังไม่มีโอกาสชำระพจนานุกรมฯ ใหม่ตลอดทั้งเล่ม

- ด้วยเหตุผลข้างต้น จึงตั้งชื่อหนังสือนี้ว่า **ภูมิธรรมชาวพุทธ** ซึ่งกลายเป็นหนังสือใหม่อีกเล่มหนึ่ง โดยจัดเข้าในชุดเดียวกับ **วินัยชาวพุทธ** และ **กรรมบุญชีวิต**

จาก **วินัยชาวพุทธ** เป็นฐาน บุคคลก้าวกว้างออกไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม งาม มีความสำเร็จ ในแง่ ด้าน และสถานะต่างๆ ตามรายละเอียดใน **กรรมบุญชีวิต**

พร้อมนั้น จาก **วินัยชาวพุทธ** เป็นฐาน เขาก้าวลึกลงไปที่การพัฒนาในตนเอง ให้เข้าถึงความจริงและความสมบูรณ์ของชีวิต ตามหลักการใน **ภูมิธรรมชาวพุทธ**

- โดยสรุป **ภูมิธรรมชาวพุทธ** เป็นส่วนคัดย่อของ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** เป็นเหมือนคู่มือประจำตัว ซึ่งสาธุชนผู้ใคร่ธรรม ใฝ่กุศล หรือปรารถนามงคลที่แท้ อาจใช้เป็นดังหลักสูตรหรือแม่บทในการพัฒนาความเป็นชาวพุทธ และเป็นแบบสำหรับวัดหรือตรวจสอบคุณสมบัติแห่งความเป็นชาวพุทธของตน
- ในหนังสือ **ภูมิธรรมชาวพุทธ** นี้ ใช้ตัวเลขหลายแบบ แต่ในเนื้อหาหมวดธรรม ใช้ตัวเลข **ฮินดู-อารบิก** (1 2 3 4 5...) เพราะมีทั้งพากย์ภาษาไทยและพากย์ภาษาอังกฤษ จะได้สะดวกที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกัน
- ในการพิมพ์ครั้งแรก มีจำนวนหมวดธรรมตามพจนานุกรมฯ ๖๓ หมวด จัดรวมเป็น ๔๕ หมวด ต้องบีบอัดข้อมูลอย่างมาก จึงพิมพ์ลงใน ๖๔ หน้า

หลังจากพิมพ์ครั้งแรกนี้แล้ว ได้เติมหมวดธรรม และปรับปรุงเพิ่มคำอธิบายเป็นต้น อีกหลายแห่ง (ตัดออกแห่งหนึ่ง ๙ บรรทัด ในหน้า 36) จึงมีเนื้อหาเพิ่มขึ้นมาก แต่ก็ได้บีบอัดข้อมูลลงใน ๖๔ หน้าเท่าเดิม

อย่างไรก็ตาม ต่อมา ได้จัดทำอีกฉบับหนึ่งที่ไม่บีบอัดข้อมูลมากนัก ขยายเป็นฉบับโปร่ง ๘๐ หน้า โดยตั้งใจว่าจะคงเนื้อหาไว้เท่าเดิม แต่ในที่สุดได้เพิ่มหมวดธรรมเข้ามา ๔ หมวด และเพิ่มคำอธิบายในที่อื่นๆ อีก ๕-๖ หน้า

(ที่จริงนั้น ระหว่างเตรียมการในการพิมพ์ครั้งแรก ได้ทำไว้อีกฉบับหนึ่ง มี ๔๐ หมวดธรรม ใน ๓๒ หน้า เรียกว่า “ฉบับเล็ก” ซึ่งได้เก็บไว้ - ยังไม่พิมพ์)

- เป็นความลงตัวว่า ฉบับขยาย ที่มี ๔๕ หมวดธรรม ใน ๘๐ หน้า นั้น ตรงกับตัวเลขพุทธกิจ ๔๕ พรรษา ในพระชนมชีพ ๘๐ วัสสกาล

หมายเหตุ: บันทึกข้อควรทราบ เพิ่มเติม

- ภูมิธรรมชาวพุทธ ฉบับเดิมซึ่งมีความหนา ๖๔ หน้า ได้พิมพ์ครั้งแรกเสร็จเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๔๖
- ภูมิธรรมชาวพุทธ ฉบับที่ขยายให้โปร่งขึ้นเป็น ๘๐ หน้า พร้อมทั้งได้ปรับปรุงเสริมคำอธิบาย และเพิ่มเติมสาระให้เต็มประโยชน์มากขึ้น เสร็จสิ้นเมื่อ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๖ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

อักษรย่อชื่ออัครัมภีร์

เรียงตามอักษรวิธีแห่งมคธภาษา

(ที่พิมพ์ตัว หนา คือ อัครัมภีร์ในพระไตรปิฎก)

อญ.อ.	อญคตุตตรนิกาย อญจกถา (มโนรทปุรณ)	ขุ.อป.	ขุทุททนิกาย อปทาน
อญ.อญจก.	อญคตุตตรนิกาย อญจกนิปาต	ขุ.อิตติ.	ขุทุททนิกาย อิตติวุตถก
อญ.เอก.	อญคตุตตรนิกาย เอกนิปาต	ขุ.อุ.	ขุทุททนิกาย อุทาน
อญ.เอกาทสก.	อญคตุตตรนิกาย เอกาทสกนิปาต	ขุ.ขุ.	ขุทุททนิกาย ขุทุททปาส
อญ.จตุกก.	อญคตุตตรนิกาย จตุกกนิปาต	ขุ.จริยา.	ขุทุททนิกาย จริยาปิฎก
อญ.จกุก.	อญคตุตตรนิกาย จกุกนิปาต	ขุ.จ.	ขุทุททนิกาย จูฬินิเทศ
อญ.ติก.	อญคตุตตรนิกาย ติกนิปาต	ขุ.ชา.	ขุทุททนิกาย ชาตก
อญ.ทสก.	อญคตุตตรนิกาย ทสกนิปาต	ขุ.เถร.	ขุทุททนิกาย เถรคาถา
อญ.ทุก.	อญคตุตตรนิกาย ทุกนิปาต	ขุ.เถรี.	ขุทุททนิกาย เถรีคาถา
อญ.นวก.	อญคตุตตรนิกาย นวกนิปาต	ขุ.ธ.	ขุทุททนิกาย ธัมมปท
อญ.ปญจก.	อญคตุตตรนิกาย ปญจกนิปาต	ขุ.ปฏิ.	ขุทุททนิกาย ปฏิสมภิทามคค
อญ.สตุตถก.	อญคตุตตรนิกาย สตุตถกนิปาต	ขุ.เปต.	ขุทุททนิกาย เปตวตถุ
อป.อ.	อปทาน อญจกถา (วิสุทธรชนวิลาสินี)	ขุ.พพุท.	ขุทุททนิกาย พพุทรวส
อภิ.ก.	อภิธมมปิฎก กถาวตถุ	ขุ.ม.,ขุ.มหา.	ขุทุททนิกาย มหานิเทศ
อภิ.ธ.	อภิธมมปิฎก ธาตถกถา	ขุ.วิมาน.	ขุทุททนิกาย วิมานวตถุ
อภิ.ป.	อภิธมมปิฎก ปฏจกาน	ขุ.สุ.	ขุทุททนิกาย สุตตนิปาต
อภิ.ป.	อภิธมมปิฎก ปุคคคปญญตติ	ขุ.ทท.อ.	ขุทุททปาส อญจกถา (ปรมตถุไซติกา)
อภิ.ยมก.	อภิธมมปิฎก ยมก	จรียา.อ.	จรียาปิฎก อญจกถา (ปรมตถุทีปนี)
อภิ.วิ.	อภิธมมปิฎก วิภังค	ชา.อ.	ชาตกญจกถา
อภิ.ส.	อภิธมมปิฎก ธรรมสงคณ	เถร.อ.	เถรคาถา อญจกถา (ปรมตถุทีปนี)
อิตติ.อ.	อิตติวุตถก อญจกถา (ปรมตถุทีปนี)	เถรี.อ.	เถรีคาถา อญจกถา (ปรมตถุทีปนี)
อุ.อ.,อุทาน.อ.	อุทาน อญจกถา (ปรมตถุทีปนี)		

ที่.อ.	ที่ฌนิกาย อฏฺฐจกถา (สุมฺงคฺลวิลาสินี)	วินย.อ.	วินย อฏฺฐจกถา (สมฺนุตปาสาทิกา)
ที่.ปา.	ที่ฌนิกาย ปาฎิกวคฺค	วินย.ฎีกา	วินยฎฺฐจกถา ฎีกา (สารตฺตถที่ปนี)
ที่.ม.	ที่ฌนิกาย มหาวคฺค	วิภงฺค.อ.	วิภงฺค อฏฺฐจกถา (สมฺไมทวิโนทนี)
ที่.สี.	ที่ฌนิกาย สีลกฺขนธวคฺค	วิมาน.อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐจกถา (ปรมตฺถที่ปนี)
ธ.อ.	ธมฺมปทฏฺฐจกถา	วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
นิท.อ.	นิทเทส อฏฺฐจกถา (สทฺธธมฺมปชฺไซตฺติกา)	วิสุทฺธิ.ฎีกา	วิสุทฺธิมคฺค มหาฎีกา (ปรมตฺถมณฺพฺสา)
ปญจ.อ.	ปญจปกรณ อฏฺฐจกถา (ปรมตฺถที่ปนี)	สงฺคณี.อ.	ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐจกถา (อฏฺฐสาสินี)
ปฎิสฺ.อ.	ปฎิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐจกถา (สทฺธธมฺมปกาลินี)	สงฺคท.	อภิธมฺมตฺถสงฺคท (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)
เปต.อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐจกถา (ปรมตฺถที่ปนี)	สํ.อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐจกถา (สารตฺตถปกาลินี)
พุทฺธ.อ.	พุทฺธวํส อฏฺฐจกถา (มทฺธตฺถวิลาสินี)	สํ.ข.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวาวคฺค
ม.อ.	มชฺฌนิมฺนิกาย อฏฺฐจกถา (ปปญจสุทนี)	สํ.นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค
ม.อุ.	มชฺฌนิมฺนิกาย อุปริปณฺณาสก	สํ.ม.	สํยุตฺตนิกาย มหาวาวคฺค
ม.ม.	มชฺฌนิมฺนิกาย มชฺฌนิมฺปณฺณาสก	สํ.ส.	สํยุตฺตนิกาย สคาววคฺค
ม.มฺ.	มชฺฌนิมฺนิกาย มฺมูลปณฺณาสก	สํ.สพฺ.	สํยุตฺตนิกาย สพฺายตฺนวคฺค
มงฺคล.	มงฺคลตฺถที่ปนี	สฺตต.อ.	สฺตตฺตนิปาท อฏฺฐจกถา (ปรมตฺถไซตฺติกา)
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหา		
วินย.	วินยปิฎก		

หมายเหตุ:

คัมภีร์สำคัญที่ใช้อ้างกันทั่วไป ได้นำมาลงไว้เกือบทั้งหมด แม้ว่าบางคัมภีร์จะมีได้มีการอ้างอิงในหนังสือนี้